

ภูมิปัญญาการสร้างผ้าไหมบ้านแพด และบ้านโนนสำราญ ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

โดย
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

**ภูมิปัญญาการสร้างผ้าไหมบ้านแพด และบ้านโนนสำราญ
ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา**

จังหวัดนครราชสีมา

โดย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

คำนำ

บ้านแฝกและบ้านโนนสำราญ ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา เป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน มีประเพณีวัฒนธรรมที่สะท้อนวิถีความเป็นอยู่ของชาวอีสาน และมีภูมิปัญญาทางด้านการทอผ้าที่สะท้อนความวิจิตร วิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม การประยุกต์ความรู้ของปราชญ์ทอผ้าให้เข้ากับสถานการณ์ของสังคมอย่างชาญฉลาด

การดำเนินงานบริการวิชาการทางด้านศิลปวัฒนธรรมโดยการรวบรวมองค์ความรู้ด้านการทอผ้าแล้วจัดทำเป็นนิทรรศการ และทำหนังสือชุดความรู้ภูมิปัญญาการสร้างผ้าไหมบ้านแฝกบ้านโนนสำราญถือเป็นอีกพันธกิจหนึ่งของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คณาจารย์และนักศึกษาคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ได้ใช้องค์ความรู้ในการอนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น และถือเป็นการบูรณาการศิลปวัฒนธรรมกับการเรียนการสอน วิจัย และบริการวิชาการ

สารบัญ

เนื้อหา	หน้า
ประวัติความเป็นมาของชุมชน.....	1
กระบวนการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม.....	21
กระบวนการสาวไหม มัดหมี่ และการย้อมสี.....	44
กระบวนการทอผ้า.....	64
ภูมิปัญญาการสร้างลายผ้าไหมมัดหมี่.....	92
ภาคผนวก.....	127

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิพย์วารี สมนอก

รองศาสตราจารย์ ดร.พิชญาวี ทองกลาง

นางสาวอริสา พวงสันเทียะ

ชุมชนบ้านแฝกมีกลุ่มคนอาศัยอยู่แรกเริ่ม เดิมจำนวน 4-5 ครัวเรือน มีนายโต ชำนาญยา เป็นหัวหน้าชุมชน

ต่อมาปีพุทธศักราช 2440 มีประชากรอพยพมาจากบ้านตำแย อำเภอกาบัง จันทบุรี จังหวัดมหาสารคาม ประมาณ 10 ครัวเรือน หนึ่งในนั้นมีครอบครัวของหมื่นนนทลักษณ์ ศรีเชียงหา (ชื่อและตำแหน่งถูกแต่งตั้งภายหลัง) เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงตั้งชื่อหมู่บ้านเป็น “บ้านแฝก” ตั้งตามชื่อต้นหญ้าที่มีอยู่จำนวนมากในบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้าน และมีหมื่นนนทลักษณ์ ศรีเชียงหา เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก of บ้านแฝก ตำบลกุดจอก อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา

ในปีพุทธศักราช 2503 ในช่วงนายบุญโฮม ศรีเชียงหา เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีการแยกการปกครอง ออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือบ้านแฝก และบ้านโนนสำราญ (หมู่บ้านใหม่) เนื่องจากมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น โดยบ้านโนนสำราญ มีนายสมบูรณ์ ยะปะเต เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก

ในปีพุทธศักราช 2521 ตำบลกุดจอก ได้แยกออกเป็น ตำบลสามเมือง บ้านแฝกและบ้านโนนสำราญอยู่ในเขตการปกครอง ของตำบลสามเมืองและมีการเลือกตั้งกำนันตำบลสามเมือง ซึ่งนาย หวด ยะปะตัง ได้รับการเลือกตั้งเป็นกำนันตำบลสามเมืองและเป็น ผู้ใหญ่บ้านโนนสำราญ

ที่ตั้ง อาณาเขต

บ้านแฝก และบ้านโนนสำราญ ทั้ง 2 หมู่บ้าน มีพื้นที่ ทั้งหมด 5,000 ไร่ แบ่งออกเป็นพื้นที่เกษตรกรรมของบ้านแฝก 2,000 ไร่ พื้นที่เกษตรกรรมของบ้านโนนสำราญ 2,500 ไร่ พื้นที่ สาธารณะและพื้นที่หมู่บ้าน 500 ไร่

ทิศเหนือ ติดกับบ้านหนองหว้า ตำบลหนองหว้า อำเภอบัวลาย จังหวัดนครราชสีมา และติดกับบ้านแดงน้อย ตำบลเมือง พะไล อำเภอบัวลาย จังหวัดนครราชสีมา

ทิศตะวันตก ติดบ้านโนนเมือง บ้านสามเมือง ตำบลสาม เมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

ทิศใต้ ติดบ้านโนนกก ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัด นครราชสีมา และบ้านโนนสมบูรณ์ ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

ทิศตะวันออก ติดกับบ้านดอนโก่ย ตำบลสีดา จังหวัดนครราชสีมา บ้านหนองไข่น้ำ ตำบลสีดา จังหวัดนครราชสีมา และบ้านเมืองสูง ตำบลหนองตาใหญ่ อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

การคมนาคม

เส้นทางหลักถนนมิตรภาพ หมายเลข 2

เส้นทางรอง หมายเลข 202 บัวใหญ่-บุรีรัมย์

บ้านแฝก และบ้านโนนสำราญมีระยะห่างจากตัวอำเภอสีดา 10 กิโลเมตร และระยะห่างจากตัวจังหวัดนครราชสีมา 100 กิโลเมตร

สถานที่สำคัญทางศาสนา

สถานที่สำคัญของบ้านแฝก และโนนสำราญ มีดังนี้

1. วัด 2 แห่ง ได้แก่

1.1 วัดบ้านแฝก

1.2 ศูนย์ปฏิบัติธรรมบ้านแฝก บ้านโนนสำราญ

2. ศาลปู่ตาทั้งสองหมู่บ้านรวมกัน มีชื่อเรียกว่า เจ้าพ่อขุน

หาญจันทร์

3. สิ่งศักดิ์ตามห้วยหนองคลองบึง ซึ่งมีการทำบุญประเพณี
- 4 ทิศรอบหมู่บ้าน เรียกว่า ไหว้ผีประจำถิ่น มีศาลตั้งอยู่ด้วย
  - 3.1 หนองโพธิ์
  - 3.2 ห้วยยาง
  - 3.3 ห้วยโกรก
  - 3.4 บ้านน้อย (เดิมอพยพมาจากจังหวัดมหาสารคาม เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านเก่า แต่ไม่สามารถอาศัยได้เพราะเกิดโรคระบาด กับผีดุร้ายจึงไม่สามารถอาศัยอยู่ได้จึงย้ายกลับมาอยู่ที่บ้านแฝก)
  - 3.5 ห้วยเหล็ก

ปราชญ์ชาวบ้าน

1. แม่พรรณณี ยะปะเต อายุ 91 ปี บ้านแฝก ปราชญ์ชาวบ้านด้านการทอผ้าไหม เล่าประวัติชุมชน และเป็นประธานของกลุ่มทอผ้าไหมคนแรก
2. แม่ละมุน ดงสงคราม อายุ 63 ปี บ้านแฝก ปราชญ์ชาวบ้านด้านผ้าไหม และเป็นประธานของกลุ่มทอผ้าไหมคนปัจจุบัน
3. แม่ด้วง ปะติเต อายุ 96 ปี บ้านโนนสำราญ ปราชญ์ชาวบ้านด้านผ้าไหม

4. แม่สมจิตร จำเนียร อายุ 57 ปี บ้านแฝก ปราชญ์
ชาวบ้านด้านผ้าไหม

5. นายอภิชาติ หลวงเมือง อายุ 37 ปี บ้านโนนสำราญ
ปราชญ์ชาวบ้านด้านการแสดงพื้นบ้าน

6. นางรุ่งรพี เกิดศรีทอง อายุ 49 ปี บ้านโนนสำราญ
ปราชญ์ชาวบ้านด้านหมอนวดแผนไทย และช่างเย็บทอ

7. นางศรีไฉ เพชรนอก อายุ 67 ปี บ้านโนนสำราญ ปราชญ์
ชาวบ้านด้านการทอ (ทอเสื่อกก) ด้านการจักสาน (หมวก ทำไม้
กวาดกล้วยมะพร้าว กั้นหวด สานพัด)

8. นายเสาร์ ไชยสงค์ อายุ 77 ปี บ้านโนนสำราญ ปราชญ์
ชาวบ้านด้านหมอแคน ช่างไม้เฟอร์นิเจอร์

9. นางธัญญา มัตตะปะนัง อายุ 49 ปี บ้านโนนสำราญ
ปราชญ์ชาวบ้านด้านข้าวปลูกข้าวหลายสายพันธุ์

10. นางสาว ดงสงคราม อายุ 64 ปี บ้านแฝก ปราชญ์
ชาวบ้านด้านเมล็ดพันธุ์ข้าว ผลิตข้าวพันธุ์ (เป็นตัวอย่างผู้ที่จุด
ประกายทำให้ชาวบ้านอยากทำนาและอยากทำข้าวพันธุ์จำหน่าย)

11. นางสาวอัจฉรา จำเนียร อายุ 38 ปี บ้านโนนสำราญ
ปราชญ์ชาวบ้านด้านการทำสบู่ข้าว สบู่ใยไหม แปรรูปทำเซรั่ม

12. นางสาวอรุณา เพชรนอก อายุ 46 ปี บ้านโนนสำราญ
 ปราชญ์ชาวบ้านด้านปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด ปุ๋ยชีววัตต์เม็ด

13. นายอำพร ดงอมาตย์ อายุ 70 ปี บ้านแฝก ปราชญ์
 ชาวบ้านด้านจักสาน

14. นายบัวสี ปัตติ อายุ 75 ปี บ้านแฝก ปราชญ์ชาวบ้าน
 ด้านจักสาน

15. นางทองคำ มาปะโท อายุ 62 ปี บ้านแฝก ปราชญ์
 ชาวบ้านด้านประสัมพันธ์ พิธีกร พิธีการ วิทยากรแนะนำหมู่บ้าน
 และมีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน

วัฒนธรรมที่สำคัญเกี่ยวกับอัตลักษณ์ท้องถิ่น

วัฒนธรรมที่สำคัญเกี่ยวกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นของบ้านแฝก
 และบ้านโนนสำราญ มีดังนี้

1. เดือนหนึ่งบุญเข้าปรีวาสกรรม การเข้าปรีวาสกรรมของ
 พระภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสนั้น ผู้ต้องอาบัติต้องเข้าปรีวา
 สกรรมโดยสร้างผาม (ปะรำพิธี) ในป่าสงวนหรือบริเวณที่ห่างไกล
 หมู่บ้านแล้วอยู่ปรีวาสกรรมจนครบตามที่ปกปิดเอาไว้ และเมื่ออยู่
 จนครบแล้วจึงอยู่มานัต (การออกจากครุภาบัติ โดยการนับราตรี
 อีก 6 ราตรี เป็นอย่างน้อย) แล้วออกอัพภาน (การรับภิกษุผู้ต้อง

อาบัติสังฆาทิเสส และได้ถูกทำโทษให้กลับคืนเป็นผู้บริสุทธิ์โดยการ
สวดประกาศ เรียกว่า สวดอัพภาน) จึงถือเป็นผู้บริสุทธิ์เหมือน
พระสงฆ์ทั่วไป เมื่อพระสงฆ์ถือฮีตเข้ากรรม ญาติโยมทั้งหลายผู้
ปรารถนาจะทำบุญแด่พระสงฆ์ผู้เข้ากรรมก็จะมาถวาย
ปัจจัย เช่น ถวายภัตตาหาร เมื่อพระสงฆ์ออกจากกรรมแล้ว ญาติ
โยมก็จะถวายทานหรือฟุ้งเทศน์ฟังธรรมรักษาศีล เจริญภาวนา
ถือว่าได้กุศลผลบุญอย่างยิ่ง

ภาพที่ 1-2 บรรยากาศบุญปรีวาสนกรรมบ้านแฝก-บ้านโนนสำราญ
ที่มา: เพจเฟซบุ๊กบ้านแฝก-โนนสำราญ หมู่บ้านท่องเที่ยววัฒนธรรม
ไทย, 16 มกราคม 2566.

ภาพที่ 3-4 บรรยากาศบุญปรีวากรรมบ้านแฝก-บ้านโนนสำราญ
ที่มา: เพจเฟซบุ๊กบ้านแฝก-โนนสำราญ หมู่บ้านท่องเที่ยววัฒนธรรม
ไทย, 16 มกราคม 2566.

2. เดือนสองบุญอุ้มข้าวใหญ่ จัดพิธีกรรมทั้ง 2 วัด คือวัดบ้านแฝก และวัดศูนย์ปฏิบัติธรรมบ้านแฝก และบ้านโนนสำราญ อุ้มข้าวใหญ่ คือการนำข้าวมารวมกัน (การทำบุญตามศรัทธา บริจาคให้วัด) และทำพิธีสู่ขวัญข้าวเพื่อความเป็นสิริมงคล ชาวบ้านเชื่อว่าหากได้อานิสงส์จากการทำบุญมากเท่าไร จะทำให้ผลผลิตในปีต่อไปได้เพิ่มมากขึ้น

ภาพที่ 5-6 ลักษณะข้าวที่ชาวบ้านนำมาทำบุญอุ้มข้าวใหญ่
ที่มา: ภาพถ่ายอรุณฯ เพชรนอก, กุมภาพันธ์ 2566

3. เดือนสามบุญข้าวगी (จี) การนำข้าวใหม่ คัดสรรข้าวเหนียวที่ดี มาทำตามขั้นตอนต่าง ๆ ให้มีหลากหลายสูตร เมื่อทำข้าวจีตามสูตรที่ชอบแล้วนำไปทำบุญที่วัด ดังนี้

3.1 สูตรไข่ อย่างข้าวร้อน ๆ นำไข่มาราดแล้วก็นำไปกึ่งจากนั้นนำข้าวเหนียวโรยเกลือแล้วนำไปย่าง ย่างพอให้แห้ง ๆ นำไข่มาราด ถ้าข้าวไม่ร้อนไข่จะไม่ติดข้าว ออกจากเตามาร้อน ๆ แล้วราดทันที นำไปย่างอีกก็นำมาราดอีก ทำให้ไข่มีจำนวนชั้นหนา ๆ แบบนี้เรียกข้าวก็แบบโบราณ

3.2 สูตรปัจจุบัน นำน้ำตาลมาใส่ไข่ ให้มีรสชาติหวานประกอบด้วยเกลือ มีน้ำตาล บางคนก็ใส่ผงชูรส วิธีการย่างก็จะเหมือนกับสูตรโบราณ

3.3 สูตรทาปลาร้า บ้างตีไข่ใส่ปลาร้าบอง บ้างนำไปจุ่มน้ำปลาร้าไม่ใส่ไข่ ประุงรสด้วยน้ำปลาร้าตำใส่เครื่องเทศประกอบด้วยตะไคร้ ใบมะกรูด กระเทียม หอมแดง

ภาพที่ 7-8 ภาพการทำข้าวจี๋

ที่มา: สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ออนไลน์.

ภาพที่ 9 บรรยากาศการทำบุญของชาวบ้านแฝก-โนนสำราญ

ที่มา: ภาพถ่ายอรุณา เพชรนอก, มีนาคม 2566.

4. เดือนสี่บุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ เทศน์กัณฑ์หลอน
โบราณหากพระรูปใดกำลังเทศน์อยู่ จะได้รับกัณฑ์หลอน (กัณฑ์หลอนก็คือเงินที่เหมือนกับต้นผ้าป่า) ที่ชาวบ้านแห่มาทำบุญ
ช่วงเวลานั้นในกัณฑ์นั้น โดยมีรายละเอียดของการทำบุญดังนี้

4.1 เทศน์สังกาส เล่าประวัติพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุค รุ่งเรืองไปจนเริ่มเสื่อมสลาย ปัจจุบันก็ยังเทศน์เหมือนเดิม ก่อนที่จะ ได้ฟังเทศน์ ใส่บาตรข้าวพันก้อย เริ่มใส่บาตรตั้งแต่ตี 4 มัคนายก็จะ ตีฆ้อง นำไปใส่หลัก 8 ทิศ มีต้นห้อยกระเช้า ใส่เวียนกันไป ใส่หนึ่ง อันก็หยิบขึ้นมาหนึ่งอันไปเรื่อย ๆ ใส่แล้วก็นำกลับบ้าน ใส่ที่ไร่นา เพื่อความเป็นสิริมงคล ทำแบบนี้ทุกปีเป็นประจำทุกปี

ภาพที่ 10-11 การใส่ข้าวพันก้อยของชาวบ้านแฝก-โนนสำราญ
ที่มา: ภาพถ่ายอรุณ เพชรนอก, 10 มีนาคม 2567.

4.2 มีการแห่พะเหวดเข้าเมืองและการฟังเทศน์พระ
เวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์ ภายใน 1 วัน

ภาพที่ 12-13 การแห่พะเหวดเข้าเมือง

ที่มา: ภาพถ่ายอรุณ เพชรนอก, 10 มีนาคม 2567.

5. เดือนห้า (เมษายน) บุญสงกรานต์ รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ โดยชาวบ้านจะทำบุญตักบาตร สรงน้ำพระ รดน้ำขอพรผู้สูงอายุที่วัด พร้อมทั้งมีการแห่พระพุทธรูปประจำหมู่บ้าน นิมนต์พระสงฆ์นั่งบนรถ ประดับด้วยดอกไม้ เพื่อให้ชาวบ้านได้สรงน้ำเพื่อความเป็นสิริมงคล

ภาพที่ 14-15 การแห่พระพุทธรูปประจำหมู่บ้าน

ที่มา: เพจเฟซบุ๊กบ้านแฝก-โนนสำราญ หมู่บ้านท่องเที่ยววัฒนธรรม

6. เดือนหกเลี้ยงปู่ตา แต่ละคุ้มจะต้มไก่ พร้อมเหล้าขวดใหญ่ “เหล้า ไห ไก่ตัว” ข้าวปลาอาหารหวานคาวไปรวมกันเพื่อเลี้ยงปู่ตาโดยแต่ละปีจะมีการทำนายนและเสี่ยงทาย ดังนี้

6.1 เสี่ยงฟ้าฝน เสี่ยงการทำไร่ ทำนา ฝนจะตกมากน้อยเพียงใด ชาวบ้านจะดูจากคางไก่ที่โค้งยาวงามไปทางเดียวกัน

6.2 เสี่ยงบ้าน จะเกิดเหตุภัยอะไรหรือไม่ ทางบ้านปกครองกันดีหรือไม่ดี หรือจะเกิดเหตุทะเลาะ หากคางไก่โค้งงามจะอยู่กันดี ถ้าคางไก่ไปคนละทางจะเชื่อว่าไม่ดี

6.3 เสี่ยงการเลี้ยงสัตว์ เสี่ยงดูว่าจะเกิดโรคระบาด วัวควาย เป็ด ไก่ หรือไม่โดยดูคางไก่ ไก่ที่ชาวบ้านนำมาเลี้ยงปู่ตา เสี่ยงแต่ละประเภทจะใช้ไก่ประเภทละตัว แต่ดูลักษณะคางไก่เหมือนกัน

ภาพที่ 16-17 ศาลปู่ตา

ที่มา: ภาพถ่ายอรุณ เพชรนอก, 5 พฤษภาคม 2567.

ภาพที่ 18-19 การเลี้ยงปูตา

ที่มา: ภาพถ่ายอรุณ เพชรนอก, 5 พฤษภาคม 2567.

ภาพที่ 20-21 ขบวนแห่ ในงานบวงสรวงปูตา

ที่มา: ภาพถ่ายอรุณ เพชรนอก, 5 พฤษภาคม 2567.

7. บุญเดือนเจ็ดบุญเบิกบ้าน หมายถึง การเบิกให้สิ่งไม่ดีออกจากหมู่บ้าน ให้ได้แต่สิ่งดี ๆ เข้าหมู่บ้าน โดยพิธีกรรมจะมีการ

สวดมนต์ 3 วัน 3 คืน ชาวบ้านจะนำน้ำใส่ภาชนะมาร่วมพิธีกรรม
ทำน้ำมนต์แล้วนำไปอาบชำระล้างร่างกายเพื่อความเป็นสิริมงคล
และนำอาหารใส่กระทงสามเหลี่ยม ตอนที่แห่ไปจะวางไว้ 4 ทิศ
เลี้ยงผีที่ปกปักรักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข

8. เดือนบุญเข้าพรรษา ชาวบ้านจะร่วมทำบุญ ทำทาน ตัก
บาตรที่วัด พร้อมทั้งจำศีลเข้าวัดทุกวันพระเป็นเวลาสามเดือน

ภาพที่ 22-23 บรรยากาศการทำบุญเข้าพรรษา

ที่มา: เพจเฟซบุ๊กบ้านแฝก-โนนสำราญ หมู่บ้านท่องเที่ยววัฒนธรรม
ไทย, 20 กรกฎาคม 2567.

9. เดือนเก้า แรม 14 ค่ำ เดือน 9 บุญข้าวประดับดิน ทุกปี
คนอีสานจะต้องทำก่อนพระอาทิตย์จะขึ้นเพื่ออุทิศบุญไปให้ปู่ย่า ตา
ยาย ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้ว คล้ายบุญข้าวสากทำเริ่มตั้งแต่ตี 4
ห่อข้าวกับอาหาร (ข้าวสุกกับหวานคาว) ไปรวมวางไว้ใต้ต้นไม้
100 ปี ของหมู่บ้าน อาหารคาวหวานมาอุทิศให้กับบรรพบุรุษที่
ล่วงลับไปแล้ว

ภาพที่ 24-25 บุญข้าวประดับดิน

ที่มา: เพจเฟซบุ๊กบ้านแฝก-โนนสำราญ หมู่บ้านท่องเที่ยววัฒนธรรม
ไทย, 21 สิงหาคม 2562.

10. เดือนสิบ (กันยายน) บุญข้าวสาก นำชุดหนึ่งที่เป็นบุญข้าวสาก ของหวานของดาวไ้ข้างหนึ่ง ข้างหนึ่งเป็นยาสูบ หมาก พลุ ไปทำบุญ ใช้ทั้งหมด 11 คู่ 13 คู่ 15 คู่ ก็คู่ก็ได้แต่ต้องเป็นเลขคู่ ห่อข้าวใหญ่ ปิ้งปลา ปิ้งกบ ห่อแจ่ว นำไปไว้ในที่ต่าง ๆ ดังนี้

10.1 ห่อยาย ข้าวหยาดน้ำ ไปไว้ร่มไม้ ไปรวมไว้ร่มโพธิ์
อุทิศส่วนบุญกุศลให้ผู้ล่วงลับ

10.2 ห่อใหญ่ คือเอาไปรวมกัน ถวายพระ

ภาพที่ 26-27 บุญข้าวสาก

ที่มา: เพจเฟซบุ๊กบ้านแฝก-โนนสำราญ หมู่บ้านท่องเที่ยววัฒนธรรม
ไทย, 5 กันยายน 2562.

11. เดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) ออกพรรษา ตักบาตรเทโว ข้าวสาร
อาหารแห้ง ช่วยผู้ยากไร้ ผู้ป่วยติดเตียง และบุญกฐิน

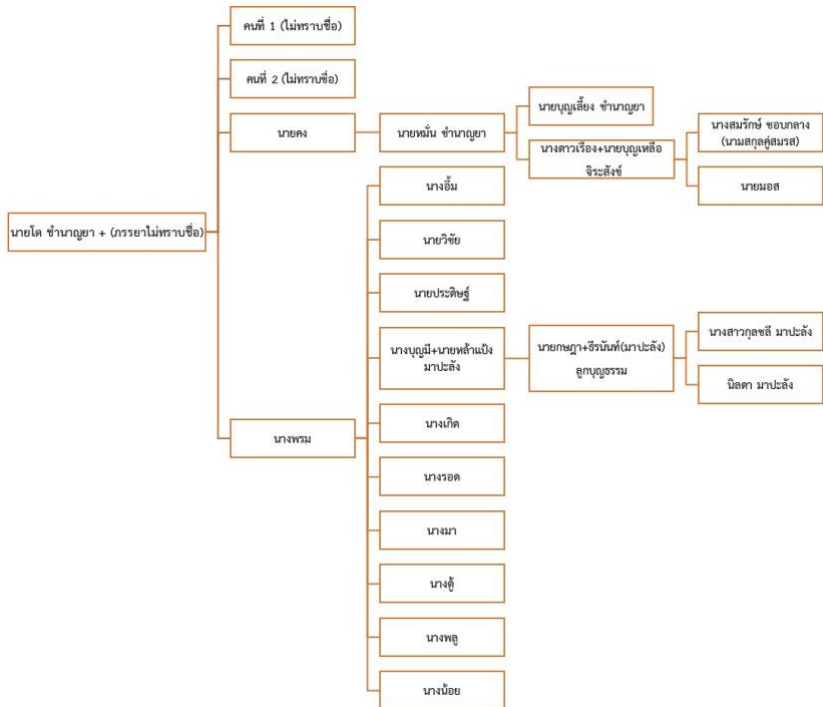
12. บุญสิบสอง (พฤศจิกายน) ลอยกระทง

แผนผังเครือญาติ

แผนผังการสืบเชื้อสายบ้านแฝด และบ้านโนนสำราญเริ่ม

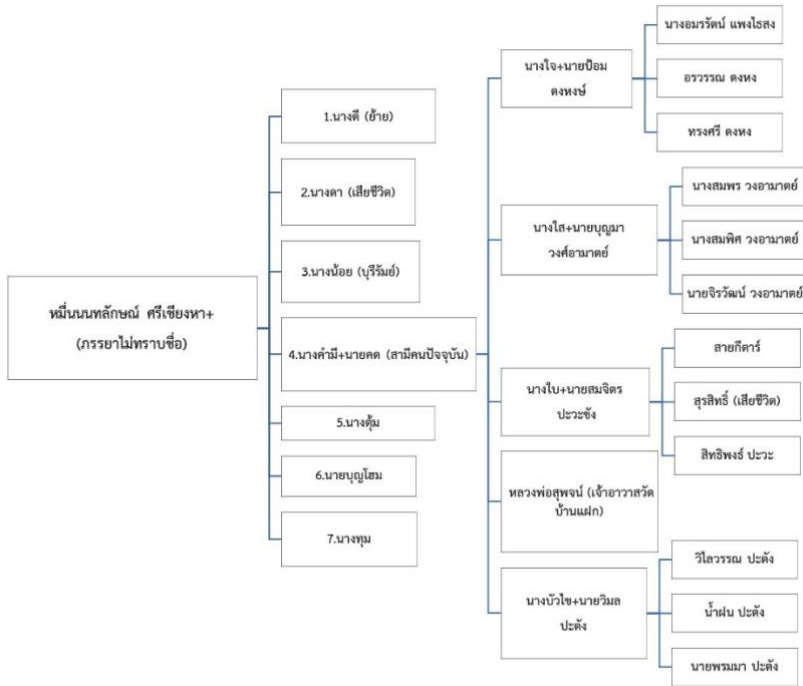
ตั้งแต่ผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน จนถึงปัจจุบัน มีเชื้อสายต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

สายที่ 1 นายโต ชำนาญยา

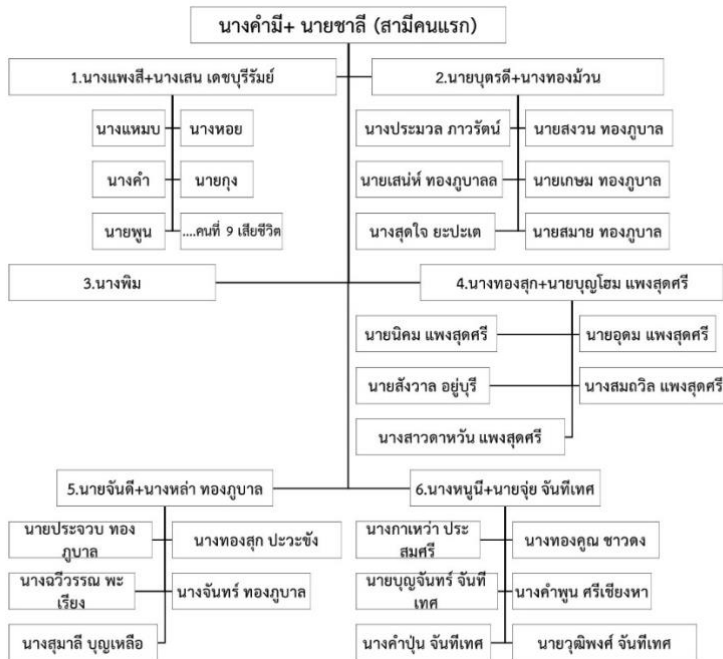
แผนผังเครือญาติสายที่ 1

สายที่ 2 หมิ่นนทลักษณ์ ศรีเชียงหา

แผนผังเครือญาติสายที่ 2

แผนผังเครือญาติครอบครัวของนางคำมีกับนายชาลี (สามีคนแรก)

แผนผังเครือญาติครอบครัวนางคำมีและนายชาลี

กระบวนการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สถิต จำเริญ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เอกอมร ภัทรกิจพงศ์

นางสาวณภัส วิเศษเนตร

การปลูกหม่อนในบ้านแฝกและบ้านโนนสำราญนิยมปลูก 4 สายพันธุ์ และมักปลูกในช่วงฤดูฝน ซึ่งวิธีการปลูกจะมีการปลูกตามแบบชาวบ้านและปลูกตามคำแนะนำของเกษตรตำบล โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การปลูกหม่อน

1.1 พันธุ์หม่อนที่ปลูกในชุมชน

พันธุ์หม่อนประกอบไปด้วยพันธุ์พื้นบ้าน พันธุ์บุรีรัมย์ 60 พันธุ์สุรินทร์ 60 และพันธุ์ลูกตก นิยมปลูกเพื่อกินลูก (พันธุ์หม่อนที่นิยมปลูกมากที่สุดในชุมชน คือ พันธุ์บุรีรัมย์ 60 เพราะใบใหญ่ หนา ให้เส้นใยไหมมากที่สุด)

ลักษณะของพันธุ์หม่อน มีดังนี้ พันธุ์พื้นบ้านจะใบเล็กและบาง และพันธุ์บุรีรัมย์ 60 ใบจะหนาและใบใหญ่ ให้เส้นไหมมาก ส่วนพันธุ์สุรินทร์ 60 มีลักษณะคล้ายกับพันธุ์บุรีรัมย์ 60 คือ มีใบใหญ่และหนา

วิธีเลือกสายพันธุ์ เน้นใบใหญ่และใบหนา ดูแล่ง่าย จึงเลือกปลูกแต่สายพันธุ์บุรีรัมย์ 60 ข้อสังเกตในการเลือกสายพันธุ์พันธุ์บุรีรัมย์ 60 จะปลูกง่าย ดูแล่ง่าย ใบใหญ่และหนา ผลผลิตจะดีในฤดูฝนสามารถเก็บเกี่ยวได้มากกว่าฤดูแล้ง หากแต่ถ้าเป็นพันธุ์พื้นบ้านจะสามารถทนแล้งได้ดีกว่าพันธุ์อื่น ๆ แต่ข้อเสียคือใบเล็ก

ภาพที่ 1 ต้นหม่อนพันธุ์สุรินทร์ 60

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2567.

1.2 ฤดูกาลปลูกหม่อน ในชุมชนนิยมปลูกหม่อนในต้นฤดูฝน ประมาณเดือนพฤษภาคม ช่วงเวลาในการปลูกจะใช้ฤกษ์สะดวก หรือปลูกตอนเย็นก็จะดีเพราะอากาศไม่ร้อน ในการปลูกหม่อนผู้ปลูกจะไม่มีวี่แวงเชื่อ เอาฤกษ์สะดวกและเลือกปลูกในช่วงที่ดินมีความชุ่มชื้นที่เหมาะสม

1.3 วิธีการปลูก สมัยก่อนเป็นพื้นที่ธรรมดาปลูกแบบ

ชาวบ้านจะปลูกเอาปริมาณต้นปลูกให้ได้มากที่สุดในพื้นที่ดินของตนเอง ชาวบ้านจะปลูกห่างไม่ถึงเมตร แต่เมื่อเกษตรอำเภอให้คำแนะนำว่า ควรจะปลูกห่างกัน 1 เมตร ถึง 1.5 เมตร แล้วขุดหลุมลึกประมาณ 30 เซนติเมตรและกว้างยาว 30x30 เซนติเมตร โดยให้นำปุ๋ยคอกลง ก่อนแล้วทำการกลบดิน ปักต้นหม่อนลงไป ปักลงดิน 4 มุมในแต่ละหลุม ทั้งนี้เกษตรอำเภอยังให้คำแนะนำว่าควรจะใช้เชือกขึงระยะตามระยะดังกล่าวให้เท่า ๆ กันทั้งระยะห่างระหว่างต้นและระหว่างแถว ส่งผลทำให้หม่อนมีใบหนา แต่ถ้าชาวบ้านปลูกใบจะบางเพราะปลูกถี่เกินไปปริมาณทำให้สารอาหารในดินไม่เพียงพอ

1.3.1 การเตรียมดินปลูก ไถกลบ ไถดักก่อนตีดิน

สมัยก่อนจะใช้คาน ปัจจุบันใช้จอบหมุน ดินที่เหมาะสมในการปลูก ดินร่วนปนทราย ซึ่งสภาพดินในหมู่บ้านฝั่งทิศตะวันตกของหมู่บ้านจะเป็นดินทราย อีกฝั่งจะเป็นดินเหนียวปนทราย ดินที่ดีที่สุดและเหมาะสมของชาวบ้านคือ ดินทราย

1.3.2 การเตรียมต้นหรือกิ่งพันธุ์ในการปลูก ระยะการ

ตัดกิ่งยาวประมาณ 10-15 เซนติเมตร ตัดเฉียง เพราะจะทำให้ปักง่าย ผู้ปลูกจะตัดกิ่งพันธุ์ที่เหมาะสมไว้เอาเชือกมัดรวมกันรดน้ำแล้ว

ชุดหลุมตั้งไว้ ทั้งนี้ถ้าไม่รดน้ำไว้หม่อนจะแห้ง นอกจากนี้จะไม่นิยมตัดแล้วเอาไปเสียบปลุกเลย

1.3.3 การปลุก ตามเกษตรอำเภอแนะนำจะชำใส่ถุงก่อน คือ ตัดแล้วนำมาชำใส่ถุงดำ รดน้ำจะช่วยให้ผิวของลำต้นไม่แห้ง ใช้ระยะเวลา 1-2 วันก็สามารถนำไปปลุก แต่โดยหลักการแล้วจะชำไว้ 1 สัปดาห์จึงจะนำไปปลุกได้ วิธีการแนะนำของเกษตรอำเภอเมื่อนำไปปลุกแล้วต้นจะเหี่ยวแต่หลังจากนั้นไม่นานก็จะฟื้นตัวและปลุกติดทุกต้น แต่วิธีการของชาวบ้านที่ทำมาโดยตลอดคือตัดแล้วนำไปปักชำทันที ต้นติดเหมือนกันแต่ระยะเวลาในการติดต้นชำ ปัญหาอาจจะไม่ติดทุกต้นแต่สามารถซ่อมแซมหรือนำไปปักใหม่ได้

1.3.4 เมื่อปลุกลงดินแล้ว คลุมด้วยผ้าใบ หรือฟาง หลังจากปักเสร็จแล้วคลุม กิ่งหม่อนจะได้ไม่แห้ง 10 เซนติเมตร การปลุกจะต้องให้ลำต้นโผล่ประมาณ 2 ข้อนิ้ว ส่วนที่อยู่ในดินจะมากกว่า พอปักหมดทุกหลุมแล้วก็จะไม่รดน้ำเพราะปลุกตอนช่วงดินชุ่ม แล้วใช้ฟางคลุมหรือไม่ก็ใช้ใบกำมปูคลุมไว้ ซึ่งจะเกิดผลดีดังต่อไปนี้

- 1) ไม่ให้หน้าดินแห้ง
- 2) ทำให้หญ้าไม่เกิด ดินชุ่มหน่อที่ขึ้นมาจะอวบ
และมีความสมบูรณ์
- 3) สามารถถ้าใช้ผ้าใบคลุมหญ้าวัชพืชได้ แต่จะมี
ต้นทุน ผู้ปลูกจึงใช้ฟางหรือใช้ใบไม้ตามทฤษฎีเกษตรพอเพียง

1.4 การดูแลรักษา เมื่อปลูกกิ่งพันธุ์ลงดินแล้ว ก็รองจนกว่า
จะแตกหน่อซึ่งใช้ ประมาณ 1 สัปดาห์ ถ้าฝนตกใส่ก็จะขึ้นเร็วเพราะ
ปลูกตามธรรมชาติ

1.4.1 การพรวนดิน เมื่อเริ่มมีใบหรือหน่อขึ้นขาว ๆ
จำนวน 1- 2 ใบแล้วแสดงว่าการต้นหม่อนเกิดสมบูรณ์แล้ว หลังจาก
นั้นจะเริ่มพรวนดินเมื่อต้นโตขึ้นประมาณ 1 ศอก หรือ 30-50
เซนติเมตร ในระหว่างรอก็ก้อาจมีฝนตกใส่หรือรดน้ำตามความ
เหมาะสมได้ และสามารถรดน้ำหลังจากที่เก็บใบแล้วได้ จากนั้นเมื่อ
ชาวบ้านสาวไหมเสร็จสิ้นแล้วจะนิยมพรวนดิน ดายหญ้า ใส่ปุ๋ย เก็บ
ใบหม่อน เพื่อรอเก็บใบรุ่นต่อไป

1.4.2 การกำจัดวัชพืช ส่วนมากจะไม่ใช้ยาหรือสารเคมี
เพราะจะส่งผลต่อใบหม่อนและรวมถึงส่งผลต่อเส้นไหมอีกด้วย

1.4.3 การใส่ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก หรือใส่ปุ๋ยเคมีได้ ปุ๋ยเคมีที่ใส่เป็นสูตร 15-15-15 เก็บใบแล้วจึงใส่ปุ๋ย และต้องทิ้งระยะเวลาอย่างน้อย 15-20 วัน ส่วนปุ๋ยหมักและปุ๋ยคอกใส่ได้และมีประสิทธิภาพดี ทั้งนี้ น้ำหมักไม่ควรนำมาใส่เพราะมีฤทธิ์หรือกลิ่นแรงเกินไป จะทำให้หม่อนตาย เนื่องจากหม่อนไม่ชอบกลิ่นฉุน ปุ๋ยคอกส่วนมากเป็นปุ๋ยที่มาจากขี้วัวและขี้ควาย ส่วนขี้ไก่ไม่ควรใส่เพราะมียา แต่ถ้าเป็นขี้ไก่บ้านใส่ได้ จะเห็นได้ว่าการใส่ปุ๋ยคอกทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ได้นาน ใบและต้นงามและปลอดภัย ส่วนปุ๋ยเคมีจะช่วยเร่งให้ใบของหม่อนใหญ่ ใบมีความงามกว่าใส่ปุ๋ยคอก ถ้าไม่มีงบก็ใส่ปุ๋ยคอกอย่างเดียวได้

1.4.4 การตัดแต่งกิ่ง พบว่าจะมีการตัดแต่งปีละ 1 ครั้ง โดยจะตัดแต่งกิ่งในช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคม เมื่อเก็บใบหม่อนเสร็จก็จะตัดแต่งกิ่งได้เลย ตัดออกประมาณ 30-50 เซนติเมตร หลังจากตัดแต่งกิ่งแล้วต้นหนึ่งอยู่ได้ประมาณ 3-5 ปี ปลุกครั้งเดียวอยู่ได้ไม่ต่ำกว่า 5-10 ปี ถ้าต้นหม่อนตายหรือด้วงกินต้นสามารถนำต้นอื่นมาปลูกแทนได้ แต่โดยหลักการของเกษตรกรอำเภอแจ้ห่มหม่อนจะปลูกได้ยาวนานก็ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ เมื่อเก็บใบหม่อนแล้วก็รดน้ำให้ชุ่ม ๆ วันละครั้งโดยใช้น้ำประปาใช้ได้

1.5 โรคที่เกิดกับหม่อน มีดังนี้

1.5.1 โรคเชื้อรา

1.5.2 โรคใบกรอบ ใบหยิก

1.5.3 โรครากเน่า

1.5.4 โรคห้วนเกล้า

1.6 แมลงศัตรูพืช มีดังนี้

1.6.1 แมลงกอก หรือแมลงมาลี จะกัดกินยอดอ่อน ทะล่ำต้น กำจัดโดยการจับ ใช้สารพิษไม่ได้ เพราะจะเกิดผลกระทบต่อใบหม่อน รวมถึงตัวไหมด้วย (ห้ามกำจัดโดยการใช้อาหารพิษ)

1.6.2 ตัวขาว ตัวด้วง เจาะลำต้น กินราก ใช้วิธีจับ กำจัดโดย ตัดลำต้นทิ้ง แล้วปลูกใหม่โดยใช้ปูนขาวรองพื้นก่อน

1.6.3 แมลงช้างอบหรือแมลงช้าง กำจัดโดยเขย่าต้น ไล่ให้มันไป

1.6.4 เพลี้ยแป้ง ทำให้เกิดใบราดำ ทำให้ใบหม่อนไม่มีคุณภาพ กำจัดโดยการตัดทิ้ง ปลิดทิ้งเอาไปเผาไฟไกลๆ (ลักษณะพิเศษของเพลี้ยแป้ง ถ้ามีฝนตกใส่จะหายทันที ถ้าไม่มีฝนจะต้องใช้น้ำฉีด ซึ่งเพลี้ยแป้งจะมีบางปีหรือเป็นบางปี บางปีก็ไม่มีเลย)

1.6.5 ปลวก ไปกินราก ลำต้น กำจัดคือ ตัดทิ้งแล้ว
ปลูกใหม่

1.7 วิธีเก็บเกี่ยวใบหม่อน

หลังจากปลูกใหม่ใช้เวลา 3 เดือน ถึงเก็บใบได้
ประมาณต้นเดือนสิงหาคมถึงจะเก็บได้ 1 ปีมี 7 รุ่น แต่ปลูกแรก ๆ
1 ปี ได้แค่ 3 รุ่น ระยะห่างแต่ละรุ่น รุ่นแรก 3 เดือน ถึงเก็บได้ รุ่นที่
2 ห่างจากรุ่นแรก ประมาณ 1 เดือนครึ่ง รุ่น 3 ก็ห่างจากรุ่น 2
ประมาณ 1 เดือนครึ่ง แต่ละรุ่นจะห่าง 1 เดือนครึ่ง จนถึงรุ่นที่ 7

เก็บในช่วงเช้าหรือช่วงเย็นก็ได้ ช่วงเช้าเช้าประมาณ
07:00-08:00 น. หรือเก็บในช่วงเย็นประมาณ 16:00-17:00 น.

การเก็บใบเลี้ยงตัวอ่อนจะเก็บยอดไปหากลางลำต้น
ซึ่งหากใบแก่มากก็จะไม่เก็บ เรียกว่าการเก็บใบหม่อนจะเก็บตามวัย
ของไหม สมัยโบราณจะเก็บจากล่างขึ้นไป ทั้งนี้เกษตรกรอำเภอแนะนำ
ว่าควรจะเก็บจากบนลงล่าง (เก็บทีละใบ ห้ามรูด เพราะใบมันจะชำ
หนอนไหมจะไม่กิน) โดยมีวิธีการเก็บดังนี้

1-2 ใบแรก ให้หนอนไหมระยะที่ 1

ใบ 3-4 ให้หนอนไหมระยะที่ 2

ใบ 5-6 ให้หนอนไหมระยะที่ 3

ใบ 7-8 ให้หนอนไหมระยะที่ 4

ระยะที่ 5 พร้อมที่จะใส่จ่อหรือพร้อมที่จะเป็นตัวที่จะ
นำมาสาวแล้ว

เมื่อเก็บใบหม่อนแล้ว ให้วันต่อวัน หรือมือต่อมือ ห้ามเก็บ
ใบหม่อนมาไว้ ในการเก็บให้เก็บตามปริมาณที่ต้องการใช้เท่านั้น
ตามความเหมาะสมของจำนวนไหม (ไม่มีการเก็บมาไว้หรือแช่ตู้เย็น
วันเพื่อให้กินวันหลัง)

1.8 การขยายพันธุ์และการเก็บกิ่งพันธุ์ พบว่า ไม่มีการ
เก็บพันธุ์ไว้ ถ้าจะทำการปลูกก็สามารถทำแปลงใหม่แล้วตัดกิ่งไปชำ
และนำไปปลูกในช่วงเวลาที่มีฝนตกหรือที่ดินชุ่มตามความเหมาะสม
การซื้อขายกิ่งพันธุ์ในครั้งแรกอาจจะต้องซื้อกิ่งพันธุ์ในราคา
ลำละ 50 สตางค์ หรือขอจากศูนย์หม่อนไหมจังหวัดนครราชสีมา
หรือขอจากเพื่อนบ้านที่มีพันธุ์ที่ดีมีคุณภาพก็ได้ ทั้งนี้สามารถนำกิ่ง
พันธุ์เป็นของตัวเองก็ได้ โดยเลือกตัดแขนงที่มีคุณภาพดีไว้เป็นพันธุ์
และต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 1 ปี

*เคล็ดลับในการปลูกหม่อน ให้นำปุ๋ยคอกรองพื้นก่อนและ
เทปูนขาวลงไปด้วย เพราะปูนขาวจะช่วยป้องกันเชื้อรา และป้องกัน
ศัตรูพืช เช่น ดั้ว ปลวก เป็นต้น

2. การเลี้ยงไหม

2.1 พันธุ์ไหมที่เลี้ยงในชุมชน

- 1) พันธุ์เหลือองสระบุรี
- 2) พันธุ์นางน้อย
- 3) พันธุ์ทับทิมสยาม

พันธุ์ไหมนิยมเลี้ยงพันธุ์เหลือองสระบุรี รองลงมาเป็นพันธุ์นางน้อย จุดเด่นคือ สามารถคัดไว้ทำพันธุ์ต่อเองได้ แต่พันธุ์เหลือองสระบุรีต้องรับมาจากศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติและรอรับไขไหมจากศูนย์หม่อนไหมด้วย ซึ่งพันธุ์เหลือองสระบุรีจะเป็นไหมพันธุ์แม่พื้นบ้าน โดยพันธุ์ผสมเกิดจากพ่อพันธุ์ลูกผสมหรือลูกครึ่ง ผสมกับพันธุ์ลูกไทย เรียกว่าพันธุ์ลูกผสม

ลักษณะเด่นของพันธุ์ไหม พันธุ์เหลือองสระบุรีเป็นพันธุ์ที่สามารถปรับตัวกับอากาศของหมู่บ้านแฝก-โนนสำราญได้ดี ส่งผลให้ได้ผลผลิตที่ดี โดยได้รังไหมที่มีขนาดใหญ่และเป็นเส้นสีเหลืองแน่น ไม่เป็นสีขาว ส่วนพันธุ์นางน้อยจะให้รังไหมที่เล็ก เป็นพันธุ์ที่เลี้ยงง่ายแต่ให้เส้นไหมไม่มาก และพันธุ์ดอกบัวจะเลี้ยงได้เฉพาะฤดูหนาวไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพอากาศของหมู่บ้านได้ เมื่อถึงฤดูฝนจะตายหมด จึงไม่นิยมเลี้ยง เพราะเลี้ยงได้เฉพาะฤดูหนาวหรืออากาศหนาวเย็น

2.2 การเลี้ยงไหมในชุมชนบ้านแฝก และบ้านโนนสำราญ

2.2.1 ฤดูกาลเลี้ยงหรือช่วงเวลาในการเลี้ยง

นิยมเลี้ยงในฤดูหนาว จะเก็บเกี่ยวได้เดือนตุลาคม ส่วนฤดูฝนเลี้ยงดีเพราะใบหม่อนสวย ถ้าเลี้ยงในฤดูฝนโรงเลี้ยงห้ามอยู่ใกล้ความชื้นใบหม่อนก็ห้ามขึ้น ถ้าเก็บใบหม่อนช่วงฤดูฝนจะต้องเก็บเวลาประมาณ 08:00 น.-09:00 น. หรือถ้าฝนตกก็จะไม่เก็บใบหม่อน เพราะใบหม่อนเต็มไปด้วยน้ำ พอหนอนกินใบหม่อนนั้นจะทำให้หนอนอืดไม่ดี

การเลี้ยงไหมนั้น ในชุมชนไม่มีความเชื่อ แต่หากกลัวบาปทำได้อะไรคือการตัดกรรม ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ แต่ทุกอย่างก็มีเหตุผล ถ้าไม่เลี้ยงก็จะมีรายได้ ซึ่งการเลี้ยงไหมทำให้ได้ขายเส้นไหม ได้ขายดักแด่ เป็นการสร้างรายได้เสริม

*กรณีศึกษา ครอบครัวแม่รำไพเลี้ยงไหมเพื่อเป็นการสร้างรายได้เสริมสำหรับครอบครัวถือว่าเป็นอาชีพหลังจากทำนา (อาชีพเสริม) การเลี้ยงไหม 40 กระดังจะได้เส้นไหมประมาณ 4 กิโลกรัม (เลี้ยงประมาณ 1 เดือน) จะได้ไหมกิโลกรัมละ 1,400 บาท หากเลี้ยง 100 กระดังจะได้ไหมประมาณ 10-11 กิโลกรัม และได้ดักแด่ที่สามารถขายกิโลกรัมละ 100 บาท (ขายดักแด่ได้ครั้งละ 1,000 -3,000 บาท) ทั้งนี้หากเลี้ยงไหมและมีใบหม่อนที่เพียงพอ

จะใช้เวลา 17- 18 วัน ก็จะได้ไหมที่สุกหมด ในการลงทุนพบว่า หาก เลี้ยง 100 กระดัง ซื้อใบหม่อนราคาประมาณ 2,000-3,000 บาท ตัวไข่ไหม 3 แผ่น ราคา 90 บาท ยา 2 กิโลกรัม ราคา 100 บาท และปูนขาว 10 กิโลกรัม ราคา 100 บาท (ลงทุนในแต่ละรุ่น)

2.2.2 การเตรียมสถานที่และวัสดุ อุปกรณ์

สถานที่ในการเลี้ยงไหมนั้น เดิมกรมส่งเสริมหม่อน ไหมจะเตรียมสถานที่เลี้ยงให้ แต่เมื่อห้องเลี้ยงชำรุดก็มาเลี้ยงแบบ ธรรมดา แต่ปัจจุบันสามารถเลี้ยงได้ที่บ้าน ที่เป็นพื้นปูนหรือ กระเบื้องก็ได้ แต่จะต้องเป็นบริเวณที่มีอากาศถ่ายเทเย็นสบาย ลม เข้าได้ ซึ่งวัสดุอุปกรณ์ที่สำคัญ ได้แก่ กระดังไข่ใส่ตั้งแต่ตอนซื้อไข่ มาจนถึงวัยที่ 5 ส่วนมุ้งใช้สำหรับคลุมโครงเหล็กนอนไหม และ จ่อ ใช้สำหรับใส่ในช่วงที่ไหมชักใย

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเลี้ยงไหม ดังต่อไปนี้

- 1) กระดัง 18-18-18 (ใช้ใส่ไข่ตั้งแต่ตอนซื้อไข่มาจนถึง วัยที่ 5)

ภาพที่ 2 กระด้ง 18-18-18

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 เมษายน พ.ศ. 2567.

2) โครง 3

ภาพที่ 3 โครง 3

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 เมษายน พ.ศ. 2567.

3) มุ้ง (ไว้คลุมโครงเหล็กนอนไหม)

ภาพที่ 4 ภาพมุ้ง

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 เมษายน พ.ศ. 2567.

4) จ่อ (ใส่ตอนไหมชักใย)

ภาพที่ 5 จ่อ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 เมษายน พ.ศ. 2567.

5) ผ้าสำหรับปกจ่อ 30 เป็นผ้ามุ้งบาง

ภาพที่ 6 ผ้าสำหรับปกจ่อ 30

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 เมษายน พ.ศ. 2567.

6) ผ้าปกกระด้าง ใช้ผ้าถุงที่ไม่ใช้แล้ว ใส่ทุกกระด้าง ใช้
การหมุน ไม่ต้องมัด

ภาพที่ 7 ผ้าปกกระด้าง

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567

7) ที่โรย หรือที่โรยยา, ปูนขาว

ภาพที่ 8 ที่โรยยา ปูนขาว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567

8) ปูนขาว

ภาพที่ 9 ปูนขาว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567

การจัดการดูแลสถานที่ และอุปกรณ์ พบว่า หากมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น แมว สุนัขหรือไก่ ในบริเวณที่มีการเลี้ยงไหม จะไม่มีผลกระทบต่อตัวหนอนไหม แต่จะต้องทำความสะอาด ทั้งอุปกรณ์ก็ทำความสะอาด กระดังต้องล้างทำความสะอาดทุกครั้ง ส่วนขี้ของหนอนไหมนั้นจะไม่มีกลิ่น สามารถนำไปใส่ทุ่งนาเพื่อเป็นปุ๋ยทำให้ข้าวต้นข้าวงาม แต่ขี้ของหนอนไหมห้ามนำเอาไปใส่สวนหม่อนเด็ดขาด เพราะอาจจะมีเชื้อโรคไปติดใบหม่อนทำให้หม่อนเป็นโรคได้

2.3 ขั้นตอนวิธีการเลี้ยงไหม

ขั้นตอนในการเลี้ยงไหม ก่อนอื่นชาวบ้านจะเตรียมอุปกรณ์ ล้างมือ ขำระล้างตัวให้สะอาดในทุกครั้ง และการเลี้ยงไหมจะมีวิธีการที่แตกต่างกันตามระยะของหนอนไหม จำนวน 5 ระยะดังต่อไปนี้

1) ระยะที่ 1 เรียกว่า แกล้มม่อน คือ การเอาไข่หนอนไหมมาใส่กระดัง โรยยา แล้วหั่นใบหม่อนเล็ก ๆ ละเอียด ๆ แล้วหุ้มด้วยผ้า ประมาณเที่ยงวันให้ใบหม่อนมื่อที่ 1 ต่อจากนั้นก็ให้ใบหม่อนเรื่อย ๆ 3 มื่อ 3 วัน โดยตัวหนอนจะเหลือตั้งแต่มื่อแรกให้โรยปูนขาวที่ใบหม่อนแล้วห่อไว้ ห่อไว้ 1 วัน หนอนไหมจะนอน 1 วันโดยไม่ให้อาหาร วันที่ 4 เปิดกระดังจะพบว่าตัวไหมจะขาวและ

ให้โรยยา พร้อมทั้งให้ไบหม่อน 1 คาบ แล้วเอาช้อน (เสียชี) เปลี่ยนช้อนก็จะเข้าสู่ระยะที่ 2

ข้อสังเกต : เมื่อได้ใช้ไหมมาแล้ว ให้เตรียมล้างกระดังให้สะอาดเอาไหมมาวางแล้วเอายามาโรย พอโรยยาให้พูดว่า “อย่าใช้อย่าหนาว ลูกๆ แข็งแรงสุด ๆ” ทิ้งไว้ประมาณ 5 นาที แล้วเอาไบหม่อนโรย แล้วกล่าวคำโบราณว่า “ลั่น ๆ พูน ๆ ของกูตุนสับมีแนวห่อ” ความหมายของคนโบราณ คือ ให้ได้ไหมเยอะ ๆ ตัวงาม ๆ จะได้ทอผ้าใส่

2) ระยะที่ 2 ขยายออกได้ 2 กระดัง เป็นระยะเวลาอีก 2 วัน ให้อาหารไม่โรยยา ตัวหม่อนไหมจะเริ่มเหลือง แล้วให้โรยปูนขาวและให้ไบหม่อน วันหลังให้เปิดดูแล้วจะเห็นว่าตัวหนอนไหมจะขาวและให้โรยยาพร้อมทั้งให้ไบหม่อน เอาช้อน และใช้ผ้าคลุมไว้ ช่วงเที่ยงให้ไบหม่อนอีกครั้ง และเอาช้อน ขยายออกจาก 2 เป็น 4 กระดัง (ถ้าขยายจะเริ่มเป็นระยะที่ 3)

3) ระยะที่ 3 ตื่นขึ้นโรยยา เอาช้อน แล้วแยกออกเป็น 4 ส่วน 4 กระดัง ให้ไบหม่อนและโรยยา (ก่อนนอนก็ให้ปูนขาวทุกครั้ง ตื่นนอนโรยยา) ให้เหมือนเดิม ใช้ระยะเวลา 3-4 วัน การให้ไบหม่อนจะต้องหั่นไบหม่อนจำนวน 3-4 ครั้งต่อใบเพื่อให้มีขนาดเล็ก ทั้งนี้การทั้งจะขึ้นอยู่กับขนาดของไบหม่อนด้วย เพราะไบ

หม่อนอาจจะใบเล็ก ใบหนา ใบใหญ่ หากหนอนไหมตัวใหญ่แล้ว พร้อมที่จะกินอย่างเดียว ถ้าใบหม่อนหนาให้อาหาร 3 ครั้งก็ได้ ถ้าอากาศขึ้นถึงจะโรยปูนขาว

4) ระยะที่ 4 หลังจากนั้นหนอนไหมจะเป็นตัว เหลืองและให้โรยปูนขาว พร้อมกับให้ใบหม่อน ขยายจาก 4 เป็น 8 กระดัง โดยการเก็บขึ้นทุกมือ ต่อจากนั้นจะขยายจาก 8 เป็น 16 หรือ 20 กระดัง หลังจาก 3 วัน ก็จะเป็น 30 กระดัง (หนอนไหมจะเพิ่ม ขนาดขยายขึ้นเรื่อย ๆ) หนอนไหมจะกินแบบใบใหญ่ ระยะเวลา 5 วันถ้าอากาศขึ้นโรยปูนขาวได้ ถ้าไม่ขึ้นก็ไม่ต้องโรยยา ส่วนยาโรย เฉพาะตอนต้นนอน ทั้งนี้หากอากาศขึ้นจะเสี่ยงต่อการเป็นโรคต่อ (โรคแกรสเซอร์)

5) ระยะที่ 5 เมื่อขยายเป็น 30 กระดังแล้ว ให้ใบ หม่อนไปอีก 5 วัน ตัวหม่อนไหมจะตัวลายออกสีน้ำตาลและจะมีการฟั่นเียว เรียกว่า ม่อนสุก ม่อนเดือน หรือไหมสุก หลังจากวันที่ 6 จะสุกแล้วเก็บใส่จ่อ หรือกระดัง ขั้นตอนนี้จะต้องรีบเก็บเพราะตัว หนอนไหมจะทำรังอย่างรวดเร็วมาก โดยพบว่า 2 กระดังใส่ได้ 1 จ่อ ทั้งนี้ใน 1 จ่อต่อ 3-4 ร้อยฝัก เก็บใส่จ่อหรือกระดังเสร็จใช้ผ้าขาว คลุม แล้วนำเข้าชั้น ผ่านไป 2 คืน จากนั้นวันที่ 3 เปิดผ้าแล้วเอามา ตาก แว่นไว้ให้โดนลม เมื่อถึงช่วงเวลาบ่าย ๆ ก็นำมาเก็บใส่กระดัง

(ก่อนจะเก็บใส่จ่อหรือกระดังงีของหนอนไหมก่อนมันอาจจะสุกไม่พร้อมกัน บางกระดังงีแค่ครึ่งกระดังงี พอหนอนไหมสุกก็เอาไปล้างตากแดดเพื่อเอามาใส่รังไหม การที่ไหมชักใยพร้อมที่จะสาวไหมแล้ว ให้เก็บออกจากจ่อพร้อมกัน แต่ที่เก็บจากกระดังงีไปใส่จ่ออาจจะไม่สุกพร้อมกัน

** คำศัพท์น่ารู้ มีดังนี้

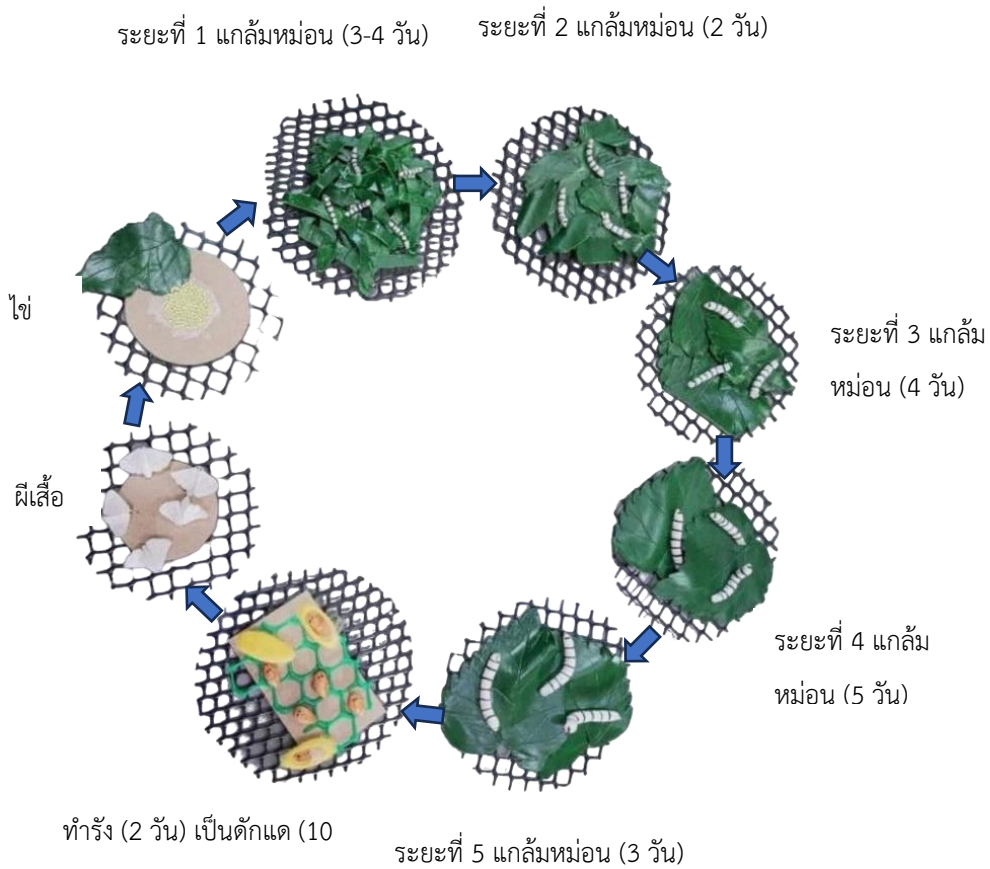
คำว่า นอน หมายถึง ไม่กินอาหาร

คำว่า นอนไปสาว หมายถึง ห้ามกินอาหาร 3 วัน

2.4 การเจริญเติบโตของหนอนไหมทุกวัย

ระยะเวลาในเลี้ยงไหมจะใช้เวลาประมาณ 20-21 วัน

ดังปรากฏในวัฏจักรของหนอนไหม

ภาพที่ : 10 ภาพวัฏจักรหนอนไหม

2.5 โรคและปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างเลี้ยงหนอนไหม

1) โรคเตื่อ หรือโรคแกรสเซอร์ เกิดจากกินใบหม่อนที่มีน้ำเยอะ วิธีรักษา ถ้ามีตัวเหลือยังไม่มีน้ำให้รีบเก็บออกทันที ถ้าตัวที่น้ำแตกก็จะติดโรคเลย เอาปูนขาวโรย หรือใช้ยาแก้อักเสบโรย ตาที่จริงคือรีบเก็บออกเลย ห้ามใช้มือเก็บออกโดยการใช้นิ้วหรือตะเกียบคีบออก เพราะมือเราจะไปจับตัวอื่นอีกทำให้ติดโรคเพิ่มได้

2) โรคตายบาด เกิดจากการที่แมลงวันไปชี้ใส่ วิธีแก้คือ ผู้เลี้ยงต้องดูแลรักษา อย่าให้แมลงวันเข้าโรงเลี้ยงหรือถ้าเข้าให้รีบกำจัด แมลงวันจะกลัวยาที่เราโรยถ้าโดนยาจะหนีทันที

3) โรคหมอนหัวส่อน หรือหมอนหัวโตสมองบวม หัวโตกันสับ ทำให้ไม่สามารถชักใยได้ (เกิดขึ้นในระยะที่ 5)

4) โรคหนังบาง ผิวจะบาง ๆ แดง ๆ แต่ไม่ใช่หมอนสุกหรือไหมสุก (เกิดขึ้นในหนอนไหมระยะที่ 5) หนอนไหมจะกินอาหารเหมือนกับตัวอื่น แต่ผิวหนังจะบางแล้วพอมลง ๆ ไม่สามารถสร้างรังได้ ชักใยไม่ได้ แม้ว่าจะชักใยได้ก็จะไม่สวย และจะกลายเป็นรังไหมเสีย

2.5 วิธีการเก็บรังไหมและคัดรังไหม

2.5.1 การเก็บรังไหมนั้นจะเก็บรังไหมในช่วงเช้าช่วงแดดออก รังไหมจะได้แข็งแรงและไม่บุง การเก็บจะเก็บด้วยมือ โดยให้ใช้มือกวาดตามร่อง ห้ามใช้แรงมากเกินไปให้ใช้แรงปกติ เนื่องจากหนอนไหมจะยังไม่โตไปจับไว้จากข้างนอกก่อนแล้วจึงไปจับข้างใน ดังนั้นเส้นที่ดีที่สุดคือเส้นข้างใน เมื่อทำการเก็บใส่กระดังแล้วให้แยกฝักเสียออกหรือแยกรังที่เสียออก

การเก็บรักษาก่อนนำไปสาวใส่กระดังไว้ 3 วัน โดยไม่ต้องคลุมผ้า ผึ่งออกให้อากาศถ่ายเท หลังจากนั้นใส่ตะกร้าแล้วนำไปสาวได้เลย ซึ่งจะเรียกว่าขั้นตอนในการสาวไหมต่อไป

2.5.2 ปัญหาที่เกิดขึ้นกับรังไหม พบว่ารังไหมที่ไม่สมบูรณ์ จะมีปัญหาดังนี้

- 1) รังไหมแปด (ใช้ได้แต่เส้นไหมไม่สวย)
- 2) รังไหมรูปหัวใจ
- 3) รังไหมบุง ๆ เปี้ยว ๆ
- 4) รังไหมที่ซึกโยไม่สมบูรณ์ (ตายคารัง)
- 5) รังไหมที่มีสีผิดเพี้ยน (ตายคารัง)
- 6) รังไหมที่ฝักอ้วนฝักผอม
- 7) รังไหมที่กลม

กระบวนการสาวไหม มัดหมี่ และการย้อมสี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นนทยา จันทร์เนตร์

อาจารย์ ดร. ธนัญญา วิริยะปัญญานนท์

อาจารย์ ดร.ธีรวัฒน์ การโสภา

นางสาวดวงมณี ศิริกลาง

1. กระบวนการสาวไหม

การสาวไหม คือ การดึงเส้นใยของไหมออกจากรังไหมซึ่งอยู่ในกระดัง เพื่อให้เกิดเป็นเส้นใยไหมเส้นยาว ๆ ตามขนาดของการทอผ้า ชาวบ้านเรียกการสาวไหมว่าการสาวหลอก

1.1 ขั้นตอนการสาวไหม มี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรกเริ่มจากการเอารังไหมมาแกะเปลือกนอกออก เรียกขั้นตอนนี้ว่า (ไหมดิบ) ขั้นตอนที่สอง เรียกว่า (ไหมน้อย) ขั้นตอนนี้จะได้ไหมที่มีความงดงามและมีราคาแพง และขั้นตอนที่สาม เรียกว่า (ไหมขอลหลอก) โบราณเรียกว่า (ไหมยามม้อแลง) เป็นไหมที่ตัวเหลือน้อย กำลังเป็นตัวดักแด้ สามารถนำมาย้อมสีเส้นไหมได้ แต่จะเกิดเป็นไหมเส้นใหญ่ ไม่สม่ำเสมอ ทำให้ผ้าไหมไม่สวยงาม ดังรายละเอียด

1. ขั้นตอนการสาวไหมสมัยใหม่ โดยวัสดุอุปกรณ์จะเป็นหลัก

ภาพที่ 1 ภาพขั้นตอนการสาวไหมสมัยใหม่วัสดุอุปกรณ์จะเป็นหลัก
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

2. ขั้นตอนการสาวไหมแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 2 ภาพขั้นตอนการสาวไหมแบบดั้งเดิม
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

1.2 ระยะเวลาในการสาวไหม และวัสดุอุปกรณ์

การสาวไหมมีระยะเวลาในการทำเป็นรุ่น ในระยะเวลา 1 ปี เก็บตัวไหมได้ทั้งหมด 7 รุ่น การทำต้องทำวันรุ่น เพราะต้องเว้นระยะเวลาในการเลี้ยงตัวไหม เช่น เดือนกุมภาพันธ์ เลี้ยงตัวไหม เดือนมีนาคมจะเว้นช่วงการสาวไหม แล้วจะเริ่มทำอีกครั้งเดือนเมษายน ทำจนครบ 7 รอบต่อปี หากเลี้ยงตัวไหมไว้ปริมาณมากก็จะสาวไหมได้จำนวนมาก

ระยะเวลาในการสาวไหมจะอยู่ที่ 5 วัน ถึงหนึ่งอาทิตย์ ถ้าหากเลี้ยงตัวไหมไว้ปริมาณน้อยก็จะสาวไหมได้น้อย ระยะเวลาในการสาวไหมจะอยู่ที่ 3-4 วัน ตัวไหม 1 กระดัง จะมีน้ำหนัก 4 ชีด เมื่อสาวไหมออกมาแล้วจะเหลือน้ำหนัก 1 ชีด ตัวไหม 2 กิโลกรัม เมื่อสาวไหมออกมาแล้วจะได้น้ำหนัก 3 ชีด หากพันธุ์ของตัวไหมมีความแข็งแรงจะสร้างรังไหมออกมาดี และเส้นไหมที่ได้จะมีความสวยงาม หากตัวไหมไม่แข็งแรงจะทำรังไหมได้ไม่สมบูรณ์ การสาวไหมจะใช้ระยะเวลาในการสาวไหมเพียง 1 วันเท่านั้น ช่วงฤดูฝนจะได้ไหมปริมาณ 3 กระดัง หากรังไหมสวยจะได้ปริมาณ 5-7 กระดัง เส้นไหมจะออกมาสวยขึ้นอยู่กับสภาพอากาศ บางรุ่นสาวไหมออกมาได้ปริมาณ 6-8 ชีด เมื่อสาวไหมเสร็จแล้วจะเหลือตัวดักแด้ชาวบ้านนำตัวดักแด้ไปขายและนำไปประกอบอาหาร

ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเน้นขายดักแด้ในจำนวนมาก ตัวดักแด้ 1 กิโลกรัมเมื่อขายได้ จะได้กิโลกรัมละ 100 บาท หากตัวดักแด้มีขนาดตัวที่ใหญ่จะได้กิโลกรัมละ 150 บาท วัสดุอุปกรณ์ในการสาวไหมสมัยโบราณ ชาวบ้านจะทำอุปกรณ์การสาวไหมขึ้นเองและใช้อย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันมีวัสดุอุปกรณ์ขายแบบสำเร็จรูป และมีศูนย์หม่อนไหม อำเภอลำปางพระเกียรติ นำแหล่ง และหม้อต้มมาให้ฟรี พร้อมกับจัดอบรมให้ความรู้ และมีพันธุ์ไหมมาแจกจ่ายให้กับชาวบ้าน

1.3 วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการสาวไหม

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการสาวไหม มีรายละเอียดดังนี้

1) เตาถ่าน และพวงสาว

ภาพที่ 3 ภาพเตาถ่านและพวงสาว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

2) หม้อสาวไหม มีลักษณะปากกว้าง สะดวกต่อการตัก
ดักแด้

ภาพที่ 4 ภาพหม้อสาวไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

3) ไม้หลีบไหม หรือไม้หนีบ

ภาพที่ 5 ภาพไม้หลีบไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

4) อัก

ภาพที่ 6 ภาพอัก

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

5) เหล่ง

ภาพที่ 7 เหล่ง

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

6) กะละมัง

ภาพที่ 8 กะละมัง

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

7) ตะหลิวตักดักแด้

ภาพที่ 9 ภาพตะหลิว

ที่มา : ภาพตะหลิว, Seagull, 2566.

8) กระซอนใช้ตักผักหลอก

ภาพที่ 10 กระซอน

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

9) ไม้ค้อนอีก

ภาพที่ 11 อักกวัคไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567.

1.4 กระบวนการสาวไหม

1) ต้มน้ำให้ร้อนประมาณ 70-80 องศา จากนั้นใส่รังไหมลงไปประมาณ 40-50 นาที เพื่อให้ความร้อนจากน้ำช่วยละลายสิ่งต่าง ๆ ที่ยึดเส้นไหม

2) ใช้ไม้หนีบแฉกตรงกลางเป็นแฉก คนรังไหมและกดรังไหมให้จมน้ำเสียก่อน

3) เมื่อรังไหมลอยขึ้นจึงค่อย ๆ ตะล่อมรังไหมให้รวมกัน จากนั้นค่อย ๆ ดึงเส้นใยไหมออกมาจะได้เส้นใยไหมซึ่งมีขนาดเล็กมาก และรวมเส้นใยไหมหลาย ๆ เส้นรวมกัน

4) ดึงเส้นไหม โดยให้เส้นไหมลอดออกมาตามแฉกไม้ ซึ่งจะทำให้ได้เส้นไหมที่สม่ำเสมอ และรังไหม ไม่ไต่ตามมากับเส้นไหม เส้นไหมที่สาวได้จะผ่านไม้หนีบขึ้นไปร้อยกับรอกที่แขวนหรือพวงสาวที่ยึดติดกับปากหม้อ แล้วดึงเส้นไหมใส่กระบุง ค่อยเติมรังไหมใหม่ลงไปใหม่่อต้มเป็นระยะ ๆ

5) รังไหมจะถูกสาวจนหมดรังเหลือดักแด้จมลงก้นหม้อแล้วจึงตักดักแด้ออก

2. กระบวนการมัดหมี่

การมัดหมี่เป็นกระบวนการที่ทำต่อจากการสาวไหม เป็นการทาลวดลายบนผืนผ้า โดยการใช้วัสดุกันน้ำมัดกลุ่มเส้นไหมเป็นลวดลายตามต้องการ ก่อนนำเส้นไหมไปย้อมน้ำสี ซึ่งชาวบ้านต้องเตรียมอุปกรณ์และมีขั้นตอนการมัดหมี่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 วัสดุอุปกรณ์ในการทำมัดหมี่

1) เส้นไหม

ภาพที่ 12 ภาพไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

2) กวักไหม

ภาพที่ 13 ภาพกวักไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

3) ชุดกวักไหม

ภาพที่ 14 ภาพชุดกวักไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

- 4) เชือกฟาง
- 5) ไม้บรรทัด
- 6) ปากกา
- 7) มีดเล็ก หรือใบมีดโกน
- 8) ดินสอ
- 9) กรรไกรตัดเส้นไหม/กรรไกรตัดเชือกฟาง
- 10) โหงห์หมี่

ภาพที่ 15 ภาพโหงห์หมี่

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

2.2 ขั้นตอนการมัดลวดลาย

การมัดลวดลายของชุมชนบ้านแฝกและบ้านโนนสำราญ ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา มีขั้นตอนโดยนำไหมที่ได้จากกระบวนการสาวไหมมาซึ่งที่โสมมัดหมี่ให้แน่นและดึงทั้งสองด้าน เพื่อใช้ในขั้นตอนการแกะเชือกฟางออกจะทำได้ง่าย ลวดลายที่ใช้ระยะเวลาในการทำนานที่สุดของชุมชนที่เคยทำมาคือ ลายผ้าพระราชทาน ผืนนี้ใช้เวลาในการมัดลวดลายเป็นเดือนลายที่เป็นเอกลักษณ์ประจำหมู่บ้านแฝกและบ้านโนนสำราญคือ ลายขอทบเชือก อุปสรรคในการมัดหมี่ คือ การปั่นไหมแล้วมัดหมี่ขาด ซึ่งเทคนิคและขั้นตอนในการย้อมสี มีทั้งหมด 7 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 อุณหภูมิของน้ำต้องไม่เดือดจนเกินไป และในตอนที่ผสมสีต้องใช้น้ำในอุณหภูมิปกติ

ขั้นตอนที่ 2 นำเส้นไหมแช่น้ำเปล่าก่อนเพื่อให้เส้นไหมอ่อน

ขั้นตอนที่ 3 หากต้องการย้อมเส้นไหมให้เป็นสีดำ ต้องแช่สีดำไว้นานกว่าปกติใช้เวลา 30 นาที-2 ชั่วโมง

ขั้นตอนที่ 4 ต้องมัดเส้นไหมให้แน่น สีปกติทั่วไปจะใช้เวลาย้อมเพียง 10-15 นาที และย้อมสีในน้ำเย็น

ขั้นตอนที่ 5 ตั้งเตาไฟให้น้ำมีอุณหภูมิที่ร้อนและแช่เส้นไหมในน้ำร้อน แล้วนำกลับมาแช่ในน้ำเย็น กลับด้านผ้าทุก ๆ 5 นาที ถ้าไม่กลับด้านจะทำให้ผ้าต่าง การใช้น้ำเย็นสลับกับน้ำร้อน จะช่วยให้ผ้าไม่ต่าง หากใช้น้ำร้อนเพียงอย่างเดียวจะทำให้ผ้าต่าง

ขั้นตอนที่ 6 ต้มน้ำร้อน 30-60 นาที และสังเกตอุณหภูมิให้อยู่ที่ 60 องศา หลังจากนั้นใส่สารส้ม 15 นาที และพลิกกลับไปกลับมา 15 นาที พักผ้าให้เย็นและล้างทำความสะอาดจนเส้นไหมใสขึ้น การใช้ซันโลต์ล้างจะทำให้เส้นไหมมีความสะอาดยิ่งขึ้น และยังเป็นการย่นระยะเวลาในการทำ

ขั้นตอนที่ 7 เมื่อซักผ้าไหมเสร็จแล้วควรทำผ้าไหมให้หมาด ๆ โดยการตากพัดลมไม่ควรตากแดดโดยตรงเพราะเพ่งผ่านกระบวนการย้อมสี

3. กระบวนการย้อมสีเส้นไหม

การย้อมสีเส้นไหมชาวบ้านจะต้องเตรียมวัสดุอุปกรณ์ให้พร้อมและย้อมสีตามขั้นตอน ดังรายละเอียด

3.1 วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการย้อมสี

1) หม้อย้อม

ภาพที่ 16 ภาพหม้อย้อม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

2) ฝาง

ภาพที่ 17 ภาพฝาง

ที่มา : ภาพฝาง, Baanlaesuan, 2567.

3) สนิม

ภาพที่ 18 ภาพสนิม

ที่มา : ภาพสนิม, บริษัท ไชยเจริญเทคโนโลยี จำกัด, 2567.

4) สีเคมี

ภาพที่ 19 ภาพสีเคมี

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

5) กระดาษมั่งเล็ก

6) กระดาษมั่งใหญ่

7) เต่าถ่าน

8) เต่าแก๊ส

9) ฟีน

10) ห่วง

ภาพที่ 20 ภาพห่วง

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

11) ไมค์นสี

12) เส้นไหม

ภาพที่ : 21 ภาพเส้นไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567.

3.2 ขั้นตอนในการย้อมสี

การย้อมสีของชุมชนบ้านแฝกและบ้านโนนสำราญ ตำบลสามเมือง อำเภอสิดา จังหวัดนครราชสีมา โดยมี 7 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 นำเส้นไหมแช่น้ำเปล่าก่อนเพื่อให้เส้นไหมอ่อน

ขั้นตอนที่ 2 นำน้ำใส่หม้อต้ม และนำสีเคมีผสมกับน้ำในหม้อ โดยใช้สีที่มีอุณหภูมิปกติ

ขั้นตอนที่ 3 หากต้องการย้อมเส้นไหมให้เป็นสีดำ ต้องแช่ทิ้งไว้ในสีนานกว่าปกติ ใช้เวลา 30 นาที ถึง 2 ชั่วโมง

ขั้นตอนที่ 4 สีย้อมที่หมดแล้วไปจะใช้เวลาย้อมเพียง 10-15 นาที และสามารถย้อมสีในน้ำเย็นได้

ขั้นตอนที่ 5 ตั้งเตาไฟให้น้ำมีอุณหภูมิที่ร้อน และแช่เส้นไหมในน้ำร้อน แล้วนำกลับมาแช่ในน้ำเย็น กลับด้านผ้าทุก 5 นาที ถ้าไม่กลับด้าน ผ้าจะทำให้ผ้าเกิดการต่าง การใช้น้ำเย็นสลับกับน้ำร้อนจะช่วยทำให้ผ้าไม่ต่าง หากใช้น้ำร้อนเพียงอย่างเดียวจะทำให้ผ้าต่างได้

ขั้นตอนที่ 6 ต้มน้ำร้อน 30-60 นาที และสังเกตอุณหภูมิให้อยู่ที่ 60 องศา หลังจากนั้นใส่สารส้ม 15 นาที และพลิกกลับไปกลับมา 10-15 นาที พักผ้าให้เย็นและล้างทำความสะอาดจนเส้นไหมใสขึ้น การใช้น้ำยาล้างจานล้างจะทำให้เส้นไหมมีความสะอาดยิ่งขึ้น และยังเป็นการย่นระยะเวลาในการทำ

ขั้นตอนที่ 7 เมื่อซักผ้าไหมเสร็จแล้วควรทำผ้าไหมให้หมาด โดย การตากพัดลม ไม่ควรตากแดดโดยตรงเนื่องจากเพ่งผ่านกระบวนการย้อมสี

การย้อมเส้นไหม : ด้วยวิธีแช่ และนวดเส้นไหมเบา ๆ ในน้ำย้อม ที่อุณหภูมิปกติจนได้สีที่ต้องการ เรียก “ย้อมเย็น” หรือย้อมที่อุณหภูมิคงที่ที่ประมาณ 60 องศาเซลเซียส นาน 60 นาที เรียก “ย้อมร้อน” ระหว่างย้อมให้พลิกกลับไปกลับมา 15 นาที เพื่อให้เส้นไหมติดสีสม่ำเสมอ อาจย้อมเย็นก่อน แล้วย้อมร้อนต่อจนครบเวลา 60 นาที จึงนำเส้นไหมขึ้น และล้างในน้ำอุ่น 1-2 ครั้ง แล้วพัก

ผ้า ให้เย็นและล้างทำความสะอาดจนเส้นไหมใสขึ้น ในขั้นตอนการล้างต้องล้างด้วยน้ำยาทำความสะอาดที่ไม่มีสี กลิ่น เช่น ผงซักฟอก น้ำยาล้างจาน เป็นต้น แล้วล้างด้วยน้ำสะอาดจนหมดฟอง ขั้นตอนสุดท้าย บีบน้ำออกให้เส้นไหมหมาด กระตุกให้เรียงเส้น และผึ่งให้แห้งในที่ร่ม หรือตากพัดลม ไม่ควรตากแดดโดยตรงเนื่องจากเพ็ງผ่านกระบวนการย้อมสี ปกติการย้อมไหม 1 กิโลกรัมแบบย้อมเย็น จะใช้น้ำย้อม 20-25 ลิตร ส่วนการย้อมร้อนใช้ 30 ลิตร

หากต้องการย้อมเส้นไหมให้เป็นสีดำ ต้องแช่ทิ้งไว้ในสี ดำนานกว่าปกติ ใช้เวลา 30 นาที ถึง 2 ชั่วโมง สีปกติทั่วไปจะใช้เวลาย้อมเพียง 10-15 นาที

ข้อควรระวัง ตั้งเตาไฟให้น้ำมีอุณหภูมิที่ร้อน และแช่เส้นไหมในน้ำร้อน แล้วนำกลับมาแช่ในน้ำเย็น กลับด้านผ้าทุก ๆ 5 นาที ถ้าไม่กลับด้านผ้าจะทำให้ผ้าเกิดการด่าง การใช้น้ำเย็นสลับกับน้ำร้อนจะช่วยทำให้ผ้าไม่ด่าง หากใช้น้ำร้อนเพียงอย่างเดียวจะทำให้ผ้าด่างได้

กระบวนการทอผ้า

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วพจน์ มานะสมปอง

นางสาวจุฑาทิพย์ สุภา

การทอผ้า หมายถึง การนำเส้นพุ่งและเส้นยืนมาขัดประสานกันจนได้เป็นผืนผ้าไหม ซึ่งได้ปราชญ์ชาวบ้านแฝก-โนนสำราญเรียนรู้ด้านการทอผ้าไหมมาจากครอบครัวหรือญาติพี่น้อง จนกระทั่งนำไปสู่การก่อตั้งเป็นกลุ่มทอผ้าไหม มีการสร้างลวดลาย และกระบวนการทอผ้าไหม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. บุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านในด้านการทอผ้า

ชาวบ้านแฝกและบ้านโนนสมบูรณ์มีบรรพบุรุษที่อพยพมาจากอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีอัตลักษณ์อันโดดเด่นคือการมีอาชีพเกษตรกรรม และผู้หญิงมีความเชี่ยวชาญในการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และทอเป็นผืนผ้าไว้สำหรับสวมใส่ในชีวิตประจำวัน และในโอกาสสำคัญของชีวิต นอกจากนี้ยังได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวมายังลูกหลานรุ่นสู่รุ่น ทำให้บ้านแฝก-โนนสำราญมีปราชญ์ทางด้านการทอผ้าหลายท่าน ดังนี้

1) นางสาวละมุล ดงสงคราม ประธานกลุ่มทอผ้าไหมบ้าน
แฝก และบ้านโนนสำราญ อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 122 หมู่ 3 ตำบล
สามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

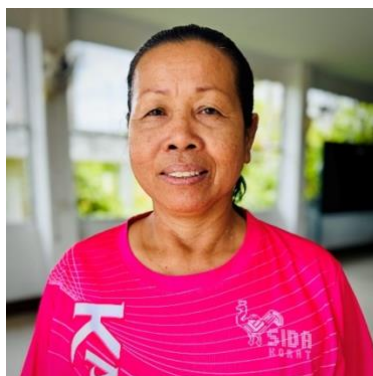
2) นางพรรณี ยะปะเต อายุ 92 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 236
ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

3) นางสาวสมจิตร จำเนียร อายุ 51 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 219
ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

4) นางรำไพ วรรณปะกา อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 136 ตำบล
สามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

5) นางธีระนันท์ มาปะลั้ง นางธีรนัน มาปะลั้ง อายุ 57 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 150 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัด นครราชสีมา

6) นางวันเพ็ญ อัคระวิคุณ อายุ 58 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 222 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

7) นางชนิกา สมอเพื่อน อายุ 58 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 107 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

8) นางพิศยา มาปะเม อายุ 58 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 74 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

9) นางวาสนา พร้อมกิตติ์ อายุ 63 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 59 หมู่ 3 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

10) นางจันทร์ มูลสิน อายุ 59 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 71 หมู่ 3 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

11) นางสาวรณ หัสจรรย์ อายุ 55 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 201 หมู่ 4
ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

12) นางสาวบ ดงสงคราม อายุ 67 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 11 หมู่ 3
ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

13) นางบุหงา โคตรสมบัติ อายุ 59 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 243 หมู่ 4 ตำบลสามเมือง อำเภอสิดา จังหวัดนครราชสีมา

14) นางทองคำ มาปะโท อายุ 62 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 236 ตำบลสามเมือง อำเภอสิดา จังหวัดนครราชสีมา

15) นางทองใบ ดงหึ่ง อายุ 65 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 26 ตำบล
สามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

16) นางสาวเรียง แคนติ อายุ 59 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 247 ตำบล
สามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

17) นางยุพา นาคี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 41 หมู่ 3 ตำบลสาม
เมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

18) นางผาสุก จันทกล อายุ 53 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 29 หมู่ 3 ตำบล
สามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

19) นางบุญโฮม ดงสงคราม อายุ 45 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 105 หมู่ 3 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

20) นางดารานี หมุยเฮบัว อายุ 59 ปี อาศัยอยู่ บ้านเลขที่ 224 หมู่ 4 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

21) นางเนาวรัตน์ แก้วหาไว อายุ 52 อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 250 หมู่ 3 ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

2. การก่อตั้งกลุ่มทอผ้าไหมบ้านแฝก-โนนสำราญ

นางสาวละมุล ดงสงคราม ได้ให้ข้อมูลการเรียนรู้ด้านการทอผ้าว่า เรียนรู้การทอผ้าจากญาติพี่น้อง โดยเริ่มต้นไม่ได้มาทอที่กลุ่ม เริ่มต้นจากการทอที่บ้าน เพราะเมื่อก่อนนั้นยังไม่ได้เป็นกลุ่มทอผ้าไหม มีการส่งผ้าไปประกวดงานฉลองวันแห่งชัยชนะท่านท้าวสุรนารี ในส่วนที่ได้ชนะเลิศจากงานนี้ ทางจังหวัดจึงส่งไปประกวดต่อที่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ หมู่บ้านแฝก และบ้านโนนสำราญ ได้รางวัลจากพระตำหนักภูพานเมื่อประมาณ ปี พ.ศ.2533 เป็นต้นมา หลังจากนั้นจึงส่งประกวดอย่างต่อเนื่อง เมื่อปี พ.ศ.2537

ได้รางวัลชนะเลิศ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มทอผ้าไหม เนื่องจากหมู่บ้านมีชื่อเสียง และมีลูกค้ามาติดต่อเพื่อซื้อผ้าไหม จากนั้นกลุ่มพัฒนาสตรี กลุ่มพัฒนาชุมชน จึงได้พาไปศึกษาดูงานที่ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ ทำให้ได้เห็นต้นแบบของการรวมกลุ่ม จึงเกิดแรงบันดาลใจ อยากรวมกลุ่ม ทางหน่วยงานภาครัฐจึงเห็นว่า ชาวบ้านหมู่บ้านแฝก และบ้านโนนสำราญมีฝีมือ โดยขอคำชี้แนะ จากกลุ่มพัฒนาชุมชนบัวใหญ่ เจ้าหน้าที่ได้พาจัดตั้งกลุ่ม เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2537 จากนั้นมีการทอผ้าและพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง มีสมาชิกเริ่มต้น 116 คน ปัจจุบันมีสมาชิก 118 คน ทุน เริ่มต้นค่าสมัครสมาชิกคนละ 10 บาท จากนั้นทางพัฒนาชุมชนมี เส้นไหมมาสนับสนุน 50 กิโลกรัม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนิพนธ์ เมื่อยังเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อยู่เขตบัวใหญ่ ท่านก็สนับสนุน 10 กิโลกรัม เราก็นำมาให้สมาชิกถักย้อม แล้วส่งคืนเป็นเงินก้อน ปัจจุบันมีทุน อยู่ที่ 1,300,000 บาท ในส่วนหนึ่งก็จะเป็นเงินออม รวมด้วยอยู่ที่ ประมาณ 600,000 บาท แต่สมาชิกไม่ได้ออมทุกคน ออมอยู่ประมาณ 50 ราย เริ่มจากโครงการออมวันละ 1 บาท เพื่อพ้อทำอย่างต่อเนื่องมาจากรุ่นนี้เป็นเดือนละ 100-200 บาท ตามความสามารถของแต่ละคน

3. แนวคิดในการประดิษฐ์ลวดลายผ้า

แนวคิดในการประดิษฐ์ลวดลายผ้าประเด็นหลักเกิดจากความต้องการของลูกค้า ถ้าประดิษฐ์ออกมาไม่ตรงตามความต้องการจะไม่สามารถขายได้ ความต้องการของลูกค้าจะแบ่งเป็นช่วงสมัยนิยม บางช่วงจะต้องการเป็นชุด เป็นหมี่คู่พื้น ถ้าเป็นปีหลังมาต้องการผ้าผืนเดี่ยว บางครั้งแบบลวดลายก็อ้อมตัวหายไป จากนั้นหลายปีก็กลับมาต้องการซื้ออีกครั้ง

4. เทคนิคในการออกแบบลวดลายและการย้อมสีผ้า

เทคนิคในการออกแบบลวดลายผ้าของบ้านแฝก และบ้านโนนสำราญ คือ การย้อมสีจะเลือกสีธรรมชาติ เมื่อก่อนนั้นยังไม่ค่อยมีคนทำ เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา พระองค์จะส่งเสริมทางด้านสีธรรมชาติเพียงอย่างเดียวก็สามารถย้อมได้ เมื่อก่อนอาจจะมัดหมี่สีหนึ่ง แล้วนำไปลงสีพื้นเลย ยังไม่มีการโอกทับสี ปัจจุบันสามารถทำออกมาได้หลายสี โดยการปรับสี หรือย้อมสีทับต่อ ในเรื่องออกแบบลวดลายการย้อมสีนี้ได้ขอโครงการอบรม การพัฒนาฝีมือทางศูนย์หม่อนไหม ได้รับการสนับสนุนอย่างดีมาโดยตลอดปีที่แล้ว (พ.ศ.2566) ได้รับงบประมาณ

จากทางจังหวัดเพราะเห็นหมู่บ้านแฝก และบ้านโนนสำราญได้รับรางวัล จึงอยากเน้นเรื่องการย้อมสีธรรมชาติ

5. อุปกรณ์ และเครื่องมือของการทอผ้า

1) กี่ทอผ้า ใช้สำหรับการทอ อุปกรณ์ทุกอย่างของการทอผ้าจะอยู่บนกี่ทอผ้า มีหลาย ๆ ส่วนรวมอยู่ในกี่ทอผ้า

ภาพที่ 1 กี่ทอผ้า

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม 2567

2) ฟืม มีหน้าที่ในการกระตุกให้เนื้อผ้าแน่น

ภาพที่ 2 ฟืม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม 2567

3) ตะโก อุปกรณ์ใช้สำหรับแยกเส้นไหมยืน ส่วนมากจะทำด้วยเส้นด้าย ใช้สำหรับแยกเส้นไหมยืนให้เกิดเป็นช่องเพื่อสอดเส้นไหมพุ่งเข้าไปในขณะทอผ้า เมื่อตะโกชุดหนึ่งถูกดึงขึ้นเพื่อยกเส้นยืนให้สูงขึ้น ส่วนตะโกอีกชุดหนึ่งถูกดึงลงเพื่อให้เส้นไหมยืนต่ำลง ทำให้เส้นไหมยืนถูกเปิดเป็นช่อง แล้วจึงสอดเส้นไหมพุ่งผ่านตลอดช่อง

เส้นไหมยืน จากนั้นจึงดึงตะกอลชุดที่อยู่ด้านบนให้ลงล่าง และดึงตะกอลชุดที่อยู่ด้านล่างให้สลับขึ้นไปอยู่ด้านบนเพื่อให้เส้นยืนขัดเส้นพุ่งไว้ จะมีหลายแบบตามลักษณะของการใช้งาน เช่น ตะกอลสั้น ตะกอลยาว

ภาพที่ 3 ตะกอ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม 2567

4) กระสวย (ข้างในประกอบด้วยไม้ขอหลอด และหลอด)

เป็นภาพกระสวย มีหน้าที่ใส่เส้นพุ่ง

ภาพที่ 4 กระสวย

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม 2567

5) ไม้คำพัน หรือไม้กำพันรองเนื้อผ้าในการทอ มีหน้าที่พัน

ผ้าที่ทอเสร็จ หรือม้วนผืนผ้าที่ทอแล้วไว้ในม้วน

ภาพที่ 5 ไม้คำพัน หรือไม้กำพันรองเนื้อผ้าในการทอ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567

6) ไม้หาบ หน้าที่ยิงเขา โยงตะกอลที่อยู่กับฟืม ร้อยฟืม
และร้อยตะกอล

ภาพที่ 6 ไม้หาบ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

7) ไม้เหยียบ มีหน้าที่ใช้เหยียบ สลับขึ้น-ลง ผู้ทอมัด
เชือกใส่เขา และตะกอล เมื่อผู้ทอเหยียบอันหนึ่ง อันหนึ่งก็จะกระดก
ขึ้น เชือกข้างบนที่ใส่ไม้หาบข้างบนจะเลื่อนขึ้น เลื่อนลงสลับกัน

ภาพที่ 7 ไม้เหยียบ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

8) เส้นยืน มีหน้าที่เป็นเส้นด้ายชุดหนึ่งที่เรียงอยู่ในแนวขวาง โดยจะมีเส้นพุ่งคอยขัดสลับให้กลายเป็นผืนผ้า ในการทอผ้า

ภาพที่ 8 เส้นยืน

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567

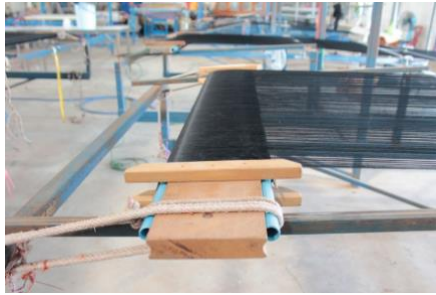
9) เชือกมัดฟืม ใช้มัดฟืมใส่ด้วยกันกับไม้เชือกมัดเขา
มัดตะกอล

ภาพที่ 9 เชือกมัดฟืม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567

10) ไม้พันเครือ มีหน้าที่ม้วนเครือที่ไปตรึงใส่กิ่ง
เครือยาวก็จะม้วนเข้า

ภาพที่ 10 ไม้พันเครือ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

11) ท่อ PVC สำหรับกรอเส้นยีน

ภาพที่ 12 ท่อ PVC

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

12) ไม้ไขว้ มีหน้าที่ใส่เครือ เมื่อผู้ทอเดินเส้นยีน ผู้ทอจะ
ทำขัดเป็นขาใจ ขัดขึ้น ขัดลง ถ้าไม่ทำเช่นนี้เมื่อนำมาเรียงหรือจัด

ระเบียบจะไม่สามารถจัดระเบียบได้ ถ้าผู้ทอไม่กายขึ้น-ลง สลับขึ้น-ลง
นำไม้ไขว้ใส่เพื่อจัดระเบียบเส้นยืน

ภาพที่ 13 ไม้ไขว้

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

13) โสึงมัดหมี่ ใช้สำหรับมัดหมี่ มัดลาย ลายต่าง ๆ

ภาพที่ 13 โสึงมัดหมี่

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

14) โสึงโยกหมี่ ใช้สำหรับโยกหมี่ คั่นหมี่

ภาพที่ 14 โsongโยกหมี่

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

15) ไน หรือหลาปั่นหลอด ใช้สำหรับกรอด้วยเข้าหลอดด้วย
ก่อนที่จะนำไปใส่กระสวย

ภาพที่ 15 ไน

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

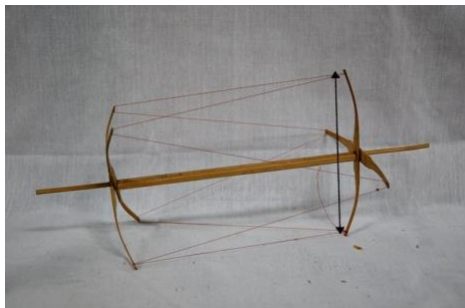
16) ไผ่ฝื่อ หรือไม้คันเรือ ใช้เดินเส้นยืน

ภาพที่ 16 ไม้เผื่อ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 2 สิงหาคม พ.ศ.2567

17) กง หรือ ระวังกวักไหม ใช้สำหรับใส่ใจ เส้นไหมเพื่อเตรียมกรอเข้าพักกับอัก หรือเพื่อตรวจสอบความเรียบร้อยของเส้นไหมก่อนนำไปใช้งาน

ภาพที่ 17 กง หรือ ระวังกวักไหม

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 30 มีนาคม พ.ศ. 2567

6. กระบวนการทอผ้าไหม

6.1 การเตรียมเส้นไหม

- 1) เตรียมเส้นไหมพุ่ง เส้นไหมพุ่งจะใช้เส้นค่อนข้างใหญ่
- 2) เตรียมเส้นไหมยืน เส้นไหมยืนจะใช้เส้นค่อนข้างเล็ก

6.2 กระบวนการทอผ้าไหม

- 1) ทำเส้นพุ่ง ฟอกขาว ตีเกลียว แล้วจึงนำไปกรอใส่อັก
- 2) เมื่อกรอใส่อັกแล้วนำไปคั่นปอยหมี่ ใส่โงคั่นหมี่ แล้วจึงนำมาดลตามที่ได้วางแผนไว้ว่าจะทำลวดลายใด และจะทำกี่สี
- 3) นำไปย้อมสี เมื่อย้อมสีเสร็จก็นำมาโอกทับสี ถ้าต้องการหลายสีต้องย้อมหลายครั้ง โอกทับหลายครั้งจนกระทั่งถึงสีสุดท้ายจึงนำมาแกะฟาง ที่มัดลายออก
- 4) นำเส้นไหมที่ได้ไปกรอใส่หลอดพุ่ง
- 5) ทำเส้นยืน โดยการฟอกแยกขาว จากนั้นย้อมสี เมื่อย้อมสีเสร็จ ให้ลงแบ่งเส้นยืน การลงแบ่งเพื่อให้เส้นมีความกลม ถ้าไม่ลงแบ่งจะทอเส้นยืนไม่ได้ เส้นจะขาด แบ่งอาจจะเป็นแบ่งมันหรือแบ่งข้าวเจ้า ถ้าใช้แบ่งมันจะใช้ปริมาณน้อยกว่าแบ่งข้าวเจ้า
- 6) ลงแบ่งเสร็จให้นำเส้นยืนไปกระตุก หรือทำให้แห้ง
- 7) นำเส้นยืนไปกรอใส่หลอดที่จะเดินเส้นยืน ใช้หลอด PVC
- 8) ไปเดินเส้นยืน ภาษาล้านที่ใช้เรียกกันว่า คั่นเครือหูก

9) นำไปต่อใส่ฟืมที่จะทอ เตรียมเส้นยืน ต่อเส้นยืนใส่ฟืม เตรียมขึ้นกี่ ฟืมมีหลายขนาด ถ้าใช้เส้นยืนเส้นเล็กก็ต้องใส่ฟืมที่ ขนาดหลายเส้นกว่า ถ้าเป็นควบ 4 จะใส่ฟืม 50 ถ้าเป็นควบ 6 ใส่ ฟืม 45 ภาษาเรียกของฟืม คำว่า 45 ชาวบ้านเรียกว่าหลบ 1 หลบ มี 80 เส้น ก็คือ 80 เส้น คุณ 45 ถ้า 50 ก็ 80 เส้น คุณ 50 จะเป็น จำนวนเส้นยืน ถ้าคุณ 50 จะเป็นจำนวนเยอะ ความถี่ ความแน่นจะ เพิ่มขึ้น เอาตามขนาดเส้นไหม ถ้าเส้นใหญ่ก็ใส่ 45 ถ้าเส้นเล็กจะใส่ ฟืม 50 เมื่อต่อใส่ฟืมแล้วเตรียมมาขึ้นกี่

10) วิธีการวัดเส้นยืน วัด 1 ผืน ต้องวัดเครือ 2.20 เมตร เพื่อให้ได้เนื้อผ้าเต็ม 2 เมตร เพื่อป้องกันการลด หรือการหด

11) นำเส้นไหมใส่กระสวย เตรียมทอ

12) จัดระเบียบเส้นยืนให้เรียบร้อย ไม่ให้มีเส้นตึง เส้น หย่อน

13) นำหลอดที่กรอไว้มาขึ้นทอ

14) สอดกระสวย วดลาย จับลายให้ตรงกัน ต้องดูว่าเส้น สม่่าเสมอกันหรือไม่ ดูเครือว่ามีเส้นหย่อน เส้นตึงหรือไม่ ถ้ายังมี ต้องหาวิธีการจัดระเบียบให้สม่่าเสมอกัน ให้ตึงเท่ากัน

15) กระตุกให้แน่น เขี่ยบไม้สลับ สลับขึ้น สลับลง

16) ถ้าเป็นฟิม 2 ตะกอลจะใชั 2 ไมัเหียบ ถ้าเป็นฟิม 5 ตะกอล จะใชั 5 ไมัเหียบ ใส่ตามจำนวนตะกอล ยกตัวอย่างลาย ลูกแก้ว ใชั 5 ตะกอล ใชัไมัเหียบ 5 ไมั

17) ตะกอล เส้นยืนอยู่เข้าในช่องตะกอล ถ้าใชั 2 ตะกอลจะมี ความหนาแน่นกว่าทุกลาย เพราะไมัมีการทอข้ามเส้น

18) เหียบตะกอลช่องจะยกขึ้น เป็นช่องก็สอดกระสวย ทอ ไปเรื่อย ๆ จับเส้นยืนจับลายให้ตรง แล้วใชัการกระตุกลากเข้าหาตัว เก็บความเรียบร้อย

ภาพกระบวนการทอผ้า

ภูมิปัญญาการสร้างลายผ้าไหมมัดหมี่

บ้านแฝก และบ้านโนนสำราญ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรุณช อินตา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ภัทรฤทัย กันตะกนิษฐ์

นางสาวศุภตยา ธีระวัฒนะกิตติ

1. กลุ่มลายเรขาคณิต

เป็นการประดิษฐ์ลายผ้าจากลักษณะรูปร่าง รูปทรงของเรขาคณิตตามที่ได้เรียนมาตามชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา สะท้อนให้เห็นถึงการจินตนาการของผู้ทอที่ทอตามลักษณะสิ่งของที่เห็น ได้แก่ หมี่ข้าวหลาม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ข้าวหลาม

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ข้าวหลามได้แนวคิดจากการเห็นข้าวหลามตัด ที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านขนาน จึงได้มีแนวคิดสร้างสรรค์ประดิษฐ์ลวดลายผ้า ให้มีลวดลายสวยงามเลียนแบบรูปทรงเรขาคณิต โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น ประกอบด้วยลายข้าวหลามตัด และลายปักโม่ (พรรณไม้ชนิดหนึ่ง) ตีนชิ้น เชิงหยัก น้อยโล่ ปรากฏ ดังภาพ

ภาพที่ 1 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ข้าวหลามที่ได้แรงบันดาลใจจาก
ภาพเรขาคณิตข้าวหลามตัด

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2. กลุ่มลายพรรณไม้

เป็นการประดิษฐ์ลายผ้าจากดอกไม้ ใบไม้ตามบริเวณ
หมู่บ้าน พุงนา หรือสถานที่ต่าง ๆ และได้มีการนำมาทอให้เกิดเป็น
ลายผ้า ซึ่งการนำสิ่งรอบตัวมาทอให้เกิดลวดลายผ้ามีมาตั้งแต่สมัย
โบราณ ได้แก่ หมี่ข้าวสารคันควบ ลายพระแม่โพสพ ลายนกเงือก
เหียน ขอดอกรัก ลายกีบักบก ลายดอกบัว ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อย

ดอกหมาก ลายดอกกรักรากัญญา ลายดอกทิว ลายใบไผ่ ดัง
รายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ข้าวสารคันควบ

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ข้าวสารคันควบ ได้แนวคิดมาจากการเห็นเมล็ดข้าวสาร จึงได้มีแนวคิดสร้างสรรค์ประดิษฐ์ลวดลายผ้าให้มีลวดลายสวยงามเลียนแบบเมล็ดข้าวสารเม็ดเรียวยาว สีขาว โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้นทางกระรอก ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายขอเมล็ดข้าวสาร และเส้นคันควบตีนขึ้น เป็นเส้นแบ่งให้รู้ว่าเป็นตีนขึ้น ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 2 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ข้าวสารคันควบสร้างสรรค์จาก
เมล็ดข้าวสาร

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.2 ผ้าไหมมัดหมี่ลายพระแม่โพสพ

ผ้าไหมมัดหมี่ลายพระแม่โพสพ ได้แนวคิดมาจาก
กรรมกรข้าวสั้ทอ จึงได้สร้างสรรค์ประดิษฐ์ลวดลายผ้าให้มีลวดลาย
สวยงามเลียนแบบตราสัญลักษณ์ของกรรมกรข้าว โดยหัวขึ้นเป็น
ผ้าพื้น ตัวขึ้นประกอบด้วยลายพระแม่โพสพ และลายตัวอักษร
กรรมกรข้าว ดินขึ้น เป็นผ้าพื้น ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 3 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายพระแม่โพสพจากภาพตรา
สัญลักษณ์ของกรรมกรข้าว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.3 ผ้าไหมมัดหมี่ลายกนกเชิงเทียน

ผ้าไหมมัดหมี่ลายกนกเชิงเทียน ได้แนวคิดมาจากการเห็นเชิงเทียนและอยากให้ผ้าผืนนี้มีหลากหลายลายเข้ามาผสม จึงเกิดการประยุกต์ให้ลายขอพระเทพ ลายดอกกนก ลายคมแก่น้อยที่มีการทอแต่เดิมอยู่แล้วเข้ามาผสมกับลายเชิงเทียนที่ทอขึ้นใหม่โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายขอพระเทพ ลายเชิงเทียน ลายดอกกนก และลายคมแก่น้อย ตีนขึ้น ย่องตีนธรรมดา ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 4 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายกนกเชิงเทียน และภาพกนก
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.4 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอดอกกรัง

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอดอกกรัง ได้แนวคิดมาจากการทำตามแบบโบราณที่มีมาจากรุ่นสู่รุ่น และได้มีการทอขึ้นใหม่จากคนรุ่นใหม่ ๆ ที่ยังสืบทอดการทอผ้า โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายขอดอกกรัก ลายจอมขันบักเวนน้อย และลายขีดคันตีนขึ้น เป็นผ้าพื้น ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 4 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขอดอกกรังที่ได้สร้างสรรค์ลายจาก
ภาพดอกกรัง

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.5 ผ้าไหมมัดหมี่ลายก๊ีบักบก

ผ้าไหมมัดหมี่ลายก๊ีบักบก ได้แนวคิดมาจากการเห็น บักบกหรือกระบก (อัลมอนต์อีสาน) นำเอามาผ่าครึ่ง จะได้เป็น 2 ส่วนเห็นเช่นนี้จึงมีการนำเอา 2 ส่วนของกระบกมาไว้ในลายผ้า โดย หัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายเม็ดกระบก ลายกระจับ คั่น และลายก๊ีบกระบก ตีนขึ้นเป็นผ้าพื้น ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 5 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายก๊ีบักบกที่สร้างสรรค์จากบักบกผ่า
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

2.6 ผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกบัว

ผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกบัว ได้แนวคิดมาจากลายดอกบัวเป็นลายของอำเภอบัวใหญ่ ออกแบบโดยอาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมาและได้มีการมาสอนชาวบ้านทอลายนี้ขึ้น โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายดอกบัว ลายใบบัว ลายขน้อยใส่ต้นสน และลายกำแพงสระน้ำ ตีนขึ้น เจึงต้นสน ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 6 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกบัวสร้างสรรค์จากภาพดอกบัว
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.7 ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก

ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก ได้แนวคิดมาจากการเห็นลูกหมากสีแดงย้อยลงมา เลื่อนนำมาประยุกต์ใส่ในลายผ้า โดยหัวขึ้นเป็นผ้าพื้น ตัวขึ้นประกอบด้วยลายลูกหมาก ตีนขึ้นเชิงสนหยักห้า ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 7 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมากสร้างสรรค์จากภาพ
สร้อยดอกหมาก

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.8 ผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกกรักราชกัญญา

ผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกกรักราชกัญญาได้แนวคิดมาจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา

ทรงศึกษาค้นคว้าผ้าลวดลายโบราณจากทุกภูมิภาคของประเทศ
 ทรงนำมาออกแบบผสมผสานกับ“ลายดอกกรัก” ที่สื่อถึงความรัก
 และกำลังใจ และสร้างสรรค์ขึ้นเป็น“ผ้าลายดอกกรักราชกัญญา”
 ประเภทผ้าไหมมัดหมี่ พระราชทานเป็นของขวัญแก่ช่างทอผ้าทุก
 กลุ่มทุกเทคนิค เยาวชนคนรุ่นใหม่ และชาวไทยทุกคน ที่มุ่งมั่น
 สืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาและงานหัตถศิลป์พื้นถิ่นให้ดำรงคงอยู่
 คู่แผ่นดินไทยอย่างยั่งยืน เนื่องในโอกาสที่พระองค์ทรงเจริญ
 พระชนมายุครบ 3 รอบ 36 พรรษา โดยหวั่นขึ้นเป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น
 ประกอบด้วยลายตัวอักษรตัว S ลายดอกกรักสี่ทิศ ลายดอกกรักห้า
 กลีบ และลายกระจิงใจรัก ตีนขึ้น เชิงสนหัวใจ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 8 ลายดอกกรักราชกัญญา และภาพต้นแบบพระราชทาน
 ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.9 ผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกตู่ว

ผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกตู่วได้แนวคิดมาจากลายนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณเป็นการทำตาม ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยหัวขึ้นเป็นผ้าพื้นตัวขึ้น ประกอบด้วยลายตัวซิ้ง ลายดอกตู่ว ดินขึ้น เข่งเทียน ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 9 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายดอกตู่วสร้างสรรค์จากดอกตู่ว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

2.10 ผ้าไหมมัดหมี่ลายใบไผ่

ผ้าไหมมัดหมี่ลายใบไผ่ได้แนวคิดมาจากการเห็นใบไผ่ตามท้องนา ตามหมู่บ้าน จึงเกิดจินตนาการอยากนำใบไผ่เข้ามาไว้ในผ้าไหม ชาวบ้านจึงประยุกต์ลายนี้ขึ้นมาใหม่ โดยหัวขึ้น เป็น

ผ้าพื้นทางกระรอก ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายใบไผ่ สีเขียว สีขาว
 ตีนขึ้น ไหมควบค้นทางกระรอก ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 10 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายใบไผ่ และภาพใบไผ่
 ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

3.กลุ่มลายสัตว์

เป็นการประดิษฐ์ลายผ้าจากลักษณะของสัตว์ที่พบเห็นได้
 ในชีวิตประจำวัน หรือเป็นสัตว์ที่เกิดจากจินตนาการของผู้ทอเอง
 ได้แก่ ลายนาคน้อย ลายขอแมงป่อง ลายหมี่ไก่ชน ลายหมี่ไก่แก้ว
 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ผ้าไหมมัดหมี่ลายนาคน้อย

ผ้าไหมมัดหมี่ลายนาคน้อย ได้แนวคิดมาจากหมี่ประยุกต์ โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายนาคน้อย ลายคมเจ็ด และลายใบพรวัว ตีนขึ้น เชิงตีนขึ้น เชิงใบพรวัว ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 11 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายนาคน้อย และภาพพญานาค
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

3.2 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอแมงป่อง

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอแมงป่องได้แนวคิดมาจากการเห็นแมงป่องและเกิดจินตนาการอยากให้แมงป่องมาอยู่ในลายผ้าจึงเริ่ม

ทอลายแมงป่องขึ้นมา โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วย
ลายแมงป่องทั้งตัวผืน ตีนขึ้น เป็นผ้าพื้น ปรากฏดั่งภาพ

ภาพที่ 11 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขอแมงป่อง และภาพแมงป่อง
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

3.3 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ไก่ชน

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ไก่ชนได้แนวคิดมาจากการเห็นไก่
ชนตามบ้านที่เลี้ยงไว้ ไก่ชนที่เดินอยู่ตามสวนดอกไม้ จึงเกิดการ
นำมาทอให้เกิดเป็นลายผ้าโดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น
ประกอบด้วยลายไก่ชน และลายสวนดอกไม้ ตีนขึ้นเชิงสน ปรากฏ
ดั่งภาพ

ภาพที่ 12 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ไก่ชน และภาพไก่ชน

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

3.4 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ไก่แก้ว

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ไก่แก้ว ได้แนวคิดมาจาก นายอำเภอคนใหม่ของอำเภอสีดา คือ นางกนิฐิ์ สุนทรเทศ อยากให้มีลายผ้าประจำอำเภอสีดา และได้ให้ชาวบ้านทอลายไก่แก้วขึ้นมา เนื่องจากที่อำเภอสีดามีบ่อไก่แก้วอยู่แล้วจึงอยากได้ไก่แก้วเข้ามาอยู่ในลายผ้าไหม โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายไก่แก้ว และลายดอกกรักราชกัญญา ตีนขึ้น เชิงต้นสนหัวใจ หยักแก้ว ปรางภู ดังภาพ

ภาพที่ 13 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ไก่แก้ว และภาพรูปปั้นไก่แก้ว
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

4. กลุ่มลายภาชนะและสิ่งของ

เป็นการประดิษฐ์ลายผ้าจากลักษณะของสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน หรือในหมู่บ้านที่ชาวบ้านเห็นและเกิดจินตนาการอยากให้สิ่งของเครื่องใช้เหล่านี้มาอยู่ในลายผ้า ได้แก่ ลายหมี่ขोटู้ยกดอกยัดไส้ ลายหมี่กุญแจ ลายขจรจีเพชร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ขोटู้ยกดอกยัดไส้

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ขोटู้ยกดอกยัดไส้ได้แนวคิดมาจากชาวบ้านที่ซื้อขายตุ้ใส่ผ้าลายนี้มาจากชัยภูมิ ชาวบ้านคนอื่น ๆ เห็นจึงทอดตาม และตั้งชื่อตามคนใส่ลายคนแรก “ยายตุ้” โดยหัวขึ้น

เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายดอกยัดไส้มัดกึ่งคมห้า และลาย
ขอตู้ ตีนขึ้น เชิงหยักหกหัวใจ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 14 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ขอตู้ยกดอกยัดไส้

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

4.2 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่กุญแจ

ผ้าไหมมัดหมี่ ลายหมี่กุญแจได้แนวคิดมาจากกุญแจ
โบราณผสมกับแมงมุมที่กำลังชักใย ชาวบ้านจึงเริ่มนำมาทอ
ผสมผสานกันจนเกิดเป็นลายนี้ขึ้นมา โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น
ประกอบด้วยลายแมงมุมชักใยและลายกุญแจ ตีนขึ้น เชิงเทียน
ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 15 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่กุญแจ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

4.3 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขจรจีเพชร

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขจรจีเพชรได้แนวคิดมาจากการจินตนาการเอาต่างหูดอกขจรของคนสมัยโบราณมาทอเป็นลายผ้าว่าจะเป็นอย่างไรงี้เริ่มมีการออกแบบลายผ้าและทอเป็นดอกขจรจีเพชรโดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายดอกขจร และลายคมหัวจีเพชร ตีนขึ้น เชิงหัวใจ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 16 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขจรจีเพชรและต่างหูดอกขจร

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5. กลุ่มลายประยุกต์

เป็นการประดิษฐ์ลายผ้าจากลายเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่มีการนำมาประยุกต์ใส่ลายใหม่เข้าไปผสมผสานให้เกิดเป็นลายประยุกต์ขึ้นมาใหม่ บางผืนอาจมีมากกว่า 2 ลายใน 1 ผืน ได้แก่ ลายหมี่ลือคสะเดิด ลายหมี่ลือคยาว ผ้าไหมมัดหมี่ลายลือครวมมิตร (ประเภลือคยาวเพิ่มเติมลายปลาชิวครีบ) ลายขอทบ เชือก ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอดาวล้อมเดือน ผ้าไหมมัดหมี่ลายกงอัด ผ้าไหมมัดหมี่ลายขัดสาน ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอเกี่ยว หรือขอเกี่ยว ผ้าไหมมัดหมี่ลายคมห้า ผ้าไหมมัดหมี่ลายไทย ผ้าไหมมัดหมี่ข้อลายหน้าต่าง ลายหมี่ ตาข่าย ผ้าไหมมัดหมี่ลายประเพณี

ลายขอสิริวัฒนวรรี/ขอตัว S ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่คิ้วหมี่ตา ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอสิริวัฒนวรรีประยุกต์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1 ผ้าไหมมัดหมี่ลายลือคสะเดิด

ผ้าไหมมัดหมี่ลายลือคสะเดิด ได้แนวคิดมาจากการนำผ้าที่เหลือจากการทอมาทอผสมผสานให้อยู่ในผืนจึงมีหลากหลายลายในผืนเดียว โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น ประกอบด้วยลายสร้อยดอกหมาก ลายน้าพอง และลายหมี่น้อย ลำเดียว ตีนชิ้น เชิงเทียน หยักเจ็ด ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 17 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายลือคสะเดิดลายน้าพอง และภาพ

ผ้าไหมมัดหมี่ลายลือคสะเดิดลายหมี่น้อยลำเดียว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

5.2 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ลือคยาว

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ลือคยาวได้แนวคิดมาจากการนำผ้าที่เหลือจากการทอมาทอผสมผสานให้อยู่ในผืนจึงมีหลากหลายลายในผืน โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้นประกอบด้วยลายน้ำพอง และลายขอทบเชือกยัดไส้ดอกแก้ว ตีนชิ้นเป็นผ้าพื้น ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 18 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ลือคยาว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.3 ผ้าไหมมัดหมี่ลายลือครวมมิตร (ประเภทลือคยาวเพิ่มเติมลายปลาชีวครีบ)

ผ้าไหมมัดหมี่ลายลือครวมมิตร (ประเภทลือคยาวเพิ่มเติมลายปลาชีวครีบ) ได้แนวคิดมาจากการนำผ้าที่เหลือจากการทอมาทอผสมผสานให้อยู่ในผืนจึงมีหลากหลายลายในผืน โดยหัวชิ้น

เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายปลาชิวครีบนิน ชิงเทียน
ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 18 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายลือक्रमมิตร (ประเภทลือคยว
เพิ่มเติม ลายปลาชิวครีบนิน)

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.4 ผ้าไหมมัดหมี่ลายคันควบ

ผ้าไหมมัดหมี่ลายคันควบได้แนวคิดมาจากหมี่เหลือเลย
นำมาทอรวมกัน โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วยลายหมี่
หน้าต่าง ลายสร้อยดอกหมาก และหมี่คัน ตีนขึ้น เป็นผ้าพื้น ปรากฏ
ดังภาพ

ภาพที่ 19 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายคันควบ

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

5.5 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอทบเชือก

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอทบเชือกได้แนวคิดมาจากเห็นขอแขวน
กระติบข้าวสมัยโบราณ ลักษณะของขอให้ลายผ้าเกิดจากขอแขวน
กระติบข้าวสมัยโบราณ โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น ประกอบด้วย
ลายขอแขวน กระติบข้าว และลายดอกยัดไส้ คมห้า ตีนขึ้น เชิงสน
หัวใจ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 20 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขอทบเชือก

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.6 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอดาวล้อมเดือน

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอดาวล้อมเดือนได้แนวคิดมาจากการทำหมี่ขอออกมาก่อน จากนั้นเห็นลายที่ทอออกมาเหมือนดาวและเดือน จึงตั้งชื่อลายตามจินตนาการของผู้ทอ ลายขอดาวล้อมเดือนส่งเข้าประกวดชนะ ได้รับรางวัลที่ 1 ที่ตำหนักภูพานราชนิเวศน์ โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น ประกอบด้วยลายดาวและลายเดือน ตีนชิ้น เชิงเทียน ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 21 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขอดาวล้อมเดือน, ภาพพระจันทร์
และภาพดวงดาว

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.7 ผ้าไหมมัดหมี่ลายกงอัด

ผ้าไหมมัดหมี่ลายกงอัด ได้แนวคิดมาจากการจินตนาการนำหว่านน้อยมาทอดตามรูปลักษณะของหว่านน้อย จึงตั้งชื่อว่าลายหว่านน้อย ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อเป็นลายกงอัด โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้นตัวขึ้น ประกอบด้วยลายกงอัด ทั้งผืน ดิ้นขึ้น เชิงเทียน หยักเจ็ดปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 22 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายกงอัด

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.8 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขัดสาน

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขัดสานได้แนวคิดมาจากการสานก่องข้าวเป็นลายขัดสาน มีดอกแก้วอยู่ตรงกลาง ผู้ทอจึงนำมาประยุกต์เป็นลายผ้า โดยหัวชิ้นเป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น ประกอบด้วยลายขัดสาน และลายดอกแก้ว ตีนชิ้น เชิงหัวใจ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 23 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขัดสาน และภาพดอกแก้ว
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.9 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอเกี่ยว หรือขอเกี่ยว

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอเกี่ยว หรือขอเกี่ยว ได้แนวคิดมาจากการจินตนาการขอตะเข็บข้าวจึงนำมาทอเป็นลายผ้า โดยใส่คันควบเข้าไปให้มีลูกเล่น โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น ประกอบด้วยลายขอตะเข็บข้าวและคันควบ ตีนชิ้น เชิงประตุ หยักห้า ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 24 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขอเกี่ยว หรือขอเกี่ยว
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

5.10 ผ้าไหมมัดหมี่ลายคมห้า

ผ้าไหมมัดหมี่ลายคมห้า ได้แนวคิดมาจากคนทอผ้า
ผืนนี้ทอให้เหมือนดาวลูกไก่ แต่ทำคมห้าใส่เข้าไปในลายผ้าด้วยจึง
เรียกว่า ลายคมห้าหรือลายตามคมห้า โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น
ประกอบด้วย ลายดาวลูกไก่ และลายคมห้า ตีนชิ้น เชิงดอกไม้ หยัก
เจ็ด ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 25 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายคมห้า

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

5.11 ผ้าไหมมัดหมี่ลายไทย

ผ้าไหมมัดหมี่ลายไทย ได้แนวคิดมาจากคนในชุมชน เห็นแม่ไล่ไล่จึงมองว่าผ้าลายนี้สวยจึงมีการนำมาทอ และได้ตั้งชื่อว่า ลายน้อยไล่ ตามชื่อคนไล่ลายผ้า ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นชื่อ ลายไทย โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น ประกอบด้วยลายน้อยไล่ทั้งผืน ตีนชิ้น เชิงประตุ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 26 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายไทย

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.12 ผ้าไหมมัดหมี่ข้อลายหน้าต่าง

ผ้าไหมมัดหมี่ข้อลายหน้าต่าง ได้แนวคิดมาจากการ
เปิดหน้าต่างออก จะประกอบด้วยหน้าต่าง 2 บาน จึงนำมาทอให้
เกิดลายผ้า โดยหัวชิ้นเป็นผ้าพื้น ตัวชิ้นประกอบด้วยลายหน้าต่าง
และขอเกี่ยว ตีนชิ้น เป็นผ้าพื้น ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 27 ผ้าไหมมัดหมี่ช่อลายหน้าต่าง และภาพหน้าต่าง

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.13 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ตาข่าย

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ตาข่าย ได้แนวคิดมาจากเห็นตาข่ายล่อมรั้ว จึงนำมาประยุกต์ใส่ในลายผ้า โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้น ตัวชิ้น ประกอบด้วย ลายตาข่ายทั้งผืน ตีนชิ้น เชิงสน ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 28 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่ตาข่าย และภาพตาข่าย
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.14 ผ้าไหมมัดหมี่ลายประเพณี

ผ้าไหมมัดหมี่ลายประเพณี ได้แนวคิดมาจากการเห็น
กีฬาพื้นบ้าน เช่น ไม้โกลกเถก หัวล้านชนกัน แอกร์เตียน จึงนำ
การเล่นเหล่านี้มาทอใส่ในลายผ้า โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น ตัวขึ้น
ประกอบด้วยลายการเล่นไม้โกลกเถก การเล่นแอกร์เตียน
และลายบ้านเรือน ตีนขึ้น เป็นผ้าพื้น ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 29 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายประเพณีและการละเล่นชาโถกเถก
ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567

5.15 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอสิริวิณณวรี/ขอตัว S

ลายขอสิริวิณณวรี/ขอตัว S ได้แนวคิดมาจากผ้าลาย
พระราชทาน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวิณณวรี นารีรัตนราช
กัญญาสั่งชาวบ้านให้มีการทอผ้าลายนี้ขึ้นมา โดยหัวขึ้น เป็นผ้าพื้น
ตัวขึ้น ประกอบด้วยขอตัว S ทั้งผืน ดิ้นขึ้น เชิงสน ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 30 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขอสิริวัฒนวรรี/ขอตัว S

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

5.16 ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่คว่ำหมี่ตา

ผ้าไหมมัดหมี่ลายหมี่คว่ำหมี่ตา ได้แนวคิดมาจากจินตนาการอยากให้วัยวะของมนุษย์อยู่ในลายผ้า จึงนำลักษณะนี้มาประดิษฐ์ให้เกิดความสวยงาม โดยหัวชิ้น เป็นผ้าพื้นตัวชิ้นประกอบด้วยลายคว่ำ ลายตา และคั่นควบ ตีนชิ้น เป็นผ้าพื้น ปรางภูตังภาพ

ภาพที่ 31 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายหมีควีหมีตาสร้าสร้างสรรค์จากภาพตา
และคิ้วของคน

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

5.17 ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอสิริวัฒนบุรีประยุกต์

ผ้าไหมมัดหมี่ลายขอสิริวัฒนบุรีประยุกต์ ได้แนวคิด
มาจากการนำลายขอสิริวัฒนบุรี/ขอตัว S มาประยุกต์ใส่ในลายผ้า
ให้ผสมผสานกับแบบผ้าลายต้นแบบ ปรากฏดังภาพ

ภาพที่ 32 ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายขอสิริวัฒนวรรีประยุกต์และภาพ
ต้นแบบลายขอสิริวัฒนวรรีประยุกต์

ที่มา : ภาพถ่ายเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2567.

ภาคผนวก

กลุ่มทอผ้าไหมบ้านแฝก-โนนสำราญ ตำบลสามเมือง อำเภอสีดา จังหวัดนครราชสีมา

ชาวบ้านแฝก-โนนสำราญ ได้รับมอบใบประกาศเกียรติคุณ การประกวดสุดยอด
ผ้าจังหวัด ประจำปี 2567 ในการประชุมกรมการจังหวัดนครราชสีมา

ภาพการเก็บรวบรวมข้อมูล

ภาพการตรวจสอบข้อมูล

